

Оноре де Бальзак

ГОБСЕК

ҲИССА

Мирзиёд Мирзоидов ва Маҳкам Маҳмудов таржималари

ТОШКЕНТ
ҒАФУР ҒУЛОМ НОМИДАГИ АДАБИЁТ ВА САНЪАТ НАШРИЁТИ
1981

БАРОН БАРШ ДЕ ПОНОЭНГА

Вандом колледжининг барча талабаларидан, чамаси, ёлғиз икковимиз — сену мен адабиёт соҳасини танлабмиз — фақат *De viris*¹ саҳифалари билангина машғул бўладиган чоқларимизда ўзимизни фалсафага уриб чакки қилмаган эканмиз. Биз сен билан — мен мазкур қиссани ёзаётган, сен эса немис фалсафаси ҳақида ажойиб асарларингни яратаётган пайтингда яна учрашдик. Хуллас, икковимиз ҳам ўз эътиқодимизга содиқ қолдик. Бу асарда ўз номингни кўриш, мен учун уни қоғозга битиш нақадар кўнгилли бўлгандек, сенга ҳам шунчалик кўнгилли бўлади, деган умиддаман.

Қадрдон мактабдош дўстинг ДЕ БАЛЬЗАК.

Кунлардан бир кун 1829—1830 йил қишда виконтесса де Гранлье меҳмонхонасида унга етти ёт бегона икки меҳмон соат кечаси биргача қолиб кетди. Меҳмонлардан бири чиройли, навқирон йигит камин устидаги соат бонг урганини эшитиб, шоша-пиша хайр-хўшлашди. Ҳовлида фойтуннинг гилдираклари тақирлаганда, виконтесса пикет² ўйинни тугатаётган укасию оила дўсти қолганини кўргач, қизининг ёнига келди: қизи камин олдида турар ва ўзини камин панжарасидаги нақшларни берилиб томоша қилаётганга солар, бироқ, аслида, узоқлашиб бораётган фойтуннинг овозига қулоқ тутарди. Бу ҳол онанинг гумонини тасдиқлади.

— Камилла, агар сен бундан кейин ҳам граф де Ресто билан бугун кечқурундаги каби муомала қилсанг, мен уйдан унинг қадамини узиб юбораман. Менга қулоқ сол, қизим, агар менинг самимий меҳр-муҳаббатимга ишонсанг, ҳаётда сенга йўл-йўриқ кўрсатишимга ижозат эт. Қиз бола ўн етти яшарлигида на ўтмишни, на келажакни ва на жамиятнинг баъзи талабларини идрок эта олади. Эътиборингни бир нарсага жалб этмоқчиман: жаноб де Рестонинг миллион сўмлик мол-дунёни паққос ютиб юборадиган зоти паст онаси бор. Унинг қизликдаги фамилияси Горио эди, ёшлигида ўз ахлоқи туфайли кўп гап-сўзларга қолган. У отасини хор қилган, жаноб де Рестодек хушахлоқ ўғилга она бўлишга у номуносиб. Ёш граф уни жон-дилидан яхши кўради, ўғиллик меҳр-муҳаббати билан уни авайлаб-асрайди. Бу иши ҳар қанча мақтовга лойиқ, унинг синглиси ва укасига гамхўрлигини айтмайсизми! Хуллас, у бағоят хушахлоқ, лекин,— деб ило-

¹ *Deviris illustribus* (латин.) («Машҳур арбоблар») — асосан саркардаларнинг таржимаи ҳоллари баён қилинган хрестоматия.

² Пикет — карта ўйинининг бир тури. [Тарж.]

ва қилди виконтесса чеҳрасига айёрона тус бериб,— онас ҳаёт экан, биронта бообрў хонадондаги ота-она бу ўқтар йигитга қизининг истиқболини ва сепини ишониб топширишга журъат этолмайди.

— Мадемуазель де Гранлье билан қилган суҳбатингиздан баъзи сўзлар қулоғимга чалинди, шу боис суҳбатингизга қўшилмоқчиман!— деб хитоб қилди юқорида номи зикр этилган оила дўсти.— Мен ютдим, граф,— деб мурожаат қилди у шеригига.— Сизни ўз холингизга қўйиб, жиянингизга мадад беришга ошиқаман.

— Қойил, минг қилсаям адлиячисиз-да¹,— деб юборди виконтесса.— Қадрли Дервиль, Камиллага айтган гапларимни қандай қилиб эшита қолдингиз?! Мен у билан жуда секин шивирлаб гаплашгандим.

— Мен нима деганингизни кўзларингиздан билдим,— деб жавоб берди Дервиль, камин ёнидаги чуқур курсига ўтираётиб.

Камилланинг тоғаси жиянининг ёнига ўтирди, де Гранлье хоним эса, қизи билан Дервиль ўртасидаги пастак юмшюққина курсига чўкди.

— Виконтесса, мен сизни граф Эрнест де Рестога муносабатингизни ўзгартиришга мажбур этувчи бир воқеани сўзлаб беришимга фурсат етди.

— Воқеани?!— деб хитоб қилди Камилла.— Тезроқ сўзланг, жаноб Дервиль.

Адлиячи де Гранлье хонимга назар ташлади, бундан у ҳикоя унинг учун қизиқ бўлишлигини фаҳмлади. Виконтесса де Гранлье насл-насабининг бадавлатлиги ва номдорлиги билан Сен-Жермен даҳаси атрофидаги энг мўътабар бегойимлардан бири эдики, албатта қандайдир парижлик адлиячининг у билан бемалол гаплашиши ва унинг меҳмонхонасида ўзини эркин тутиши ғалати кўринарди. Лекин бу сирни ечиш жуда осон. Де Гранлье хоним қиролнинг оиласи билан Францияга қайтиб келгач, Парижда жойлашган ва дастлабки кунларда фақат Людовик XVIII, Цивильний лист² ҳисобидан белгилаган нафақага тирикчилик ўтказганди. Бу унинг дилини қаттиқ огритган эди. Адлиячи Дервиль Республика ўша вақтда Гранльенинг данғиллама уйини сотганида жузъий хатога йўл қўйганини тасодифан кўриб қолади-ю, бу уй виконтессага қайтарилиши керак, деб талаб қилади. Виконтессанинг топшириғи билан у суд мажлисида қатнашади ва ишни ютиб чиқади. Бу муваффақиятдан да-

¹ Адлиячи (стряпчий)— суд вакили, бирон оиланинг ёки бирон шахснинг ҳуқуқини давлат муассасаларида, маҳкамларида ҳимоя қилувчи ишончли вакили. [Тарж.]

² Цивильний лист— давлат бюджети томонидан подшо ва сарой харажати учун ажратиладиган маблағ.

тиллашган Дервиль кексалар уйи билан жанжалли суд иши бошлади ва Лиснедаги ўрмонзорларни виконтессага қайтаришга муваффақ бўлди. Кейин унга Орлеан каналининг бир неча акциясига ва император жамоат муассасаларига ҳадя қилган ажабтовур катта биноларга эгалик ҳуқуқини олиб берди. Де Гранлье хонимнинг бойлиги эпчил, навқирон ва кили шарофати билан тикланди ва йилга олтинш минг франк даромад келтира бошлади, бу ёқда яна муҳожирлар кўрган зарарларни тўлаш ҳақида қонун чиқиб қолди-ю, у жуда катта пул олди. Инсоф-диёнатли, билимдон, камтар ва назокатли адлиячи Гранлье оиласининг дўсти бўлиб қолди. У ўз назокати ва сертавозелиги билан де Гранлье хонимга садоқати ва ҳурмат-эҳтироми билан Сен-Жермендаги энг бообрў хонадонларида янги мижозлар топди. Бироқ йигит баъзи иззатталаб одамлар каби уларнинг илтифотини суистеъмол қилмади. У ҳатто виконтессанинг, конторангизни сотинг ва адлия маҳкамасига ўтинг, бу ерда менинг ҳимоятим соясинда тез вақт ичида мартабали бўлиб кетасиз, деб қилган таклифини ҳам рад этди. У ора-сира де Гранлье хонимнинг уйида кечқурунлари бўлишини ҳисобга олмагайда, «юқори табақага» мансуб одамлар орасида фақат алоқани тиклаш учун кўриниб қоларди. Адлиячи де Гранлье хоним манфаатларини жон-жаҳди билан ҳимоя қилар экан, ўзини бахтли ҳисоблар, бу билан ўзининг ҳам қобилиятини намоён қилар эди. Йўқса, контораси завол топиши муқаррар эди. Зеро, унда адлиячиларда бўладиган олғирлик йўқ эди. Граф Эрнест Ресто виконтессанинг уйида кунда-шунда бўлиб қолганидан бери, Дервиль Камилланинг бу йигитга кўнгли борлигини фаҳмлаб, де Гранлье хонимнинг меҳмонхонасидан аримай қолди. Унинг бу қилиғи кунга кеча Сен-Жермен зодагонлар жамиятига кира олишга рухсат олган Шоссе д'антенлик олифтани эслатарди. Таъриф этилган кечадан бир неча кун аввал Дервиль балда мадемуазель де Гранльеени учратиб қолди ва графни имлаб кўрсатиб деди:

— Афсуски, бу йигитчанинг икки-уч миллиони йўқ! Тўғрими?

— Нима учун афсус? Мен буни бахтсизлик деб ўйламайман,— деди қиз.— Жаноб де Ресто жуда қобилиятли, маълумотли одам. Ҳозир у министр ихтиёрига юборилган. Министр уни ҳурмат қилади. Ундан ажойиб арбоб чиқишига мен заррача шубҳаланмайман. Бу «йигитча» катта мансабга минса, бойлик ўз-ўзидан келаверади унинг қўлига.

— Ҳа, лекин ҳозирнинг ўзида бадавлат бўлганда эди!

— Бадавлат бўлгандами?— деб такрорлади Камилла ашордек қизариб.— Унда бу ерда танца тушаётган қизларнинг ҳаммаси уни хомталаш қилиб юборарди,— деб илова қилди у кадрилга танца тушаётган қизларни кўрсатиб.

— Ана унда,— деди адлиячи,— мадемуазель де Гранлье

унинг нигоҳини ўзига тортаётган ёлғиз оҳанрабо бўлмасди. Қизариб кетдингиз чоғи? Бунинг боиси не экан? Унга кўнглингиз борми? Айтаверинг...

Камилла курсидан енгил дик этиб турди.

«Уни севиб қолибди», деб ўйлади Дервиль. Шу кундан бошлаб Камилла Эрнест де Рестога мойиллигини Дервиль маъқуллаганини фаҳмлаб унга алоҳида ҳурмат кўрсата бошлади. Шу асноғача у гарчи оиласи кўп нарса учун Дервильдан миннатдор эканлигини билса ҳам, уни ҳурмат қилишга қиларди-ю, лекин астойдил дўстлик меҳри билан севмасди, шу боис у билан муомалада самимийликдан кўра кўпроқ илтифот сезилиб турар эди. Унинг хатти-ҳаракатларида ва гап-сўзларида ораларидаги тафовутни кўрсатиб турувчи алланарса бор эдики, буни зодагонлар ўрнатган ва у зодагонча мулозамат деб аталар эди. Миннатдорлик — бу қарз, турган гапки, уни болалар мерос сифатида ота-оналаридан асло бажонидил қабул қилиб олмайдилар.

Дервиль фикрларини бир жойга жамлаш учун пича сукут сақлади, сўнг гап бошлади:

— Бугунги кеча ҳаётимда атиги бир марта бўлиб ўтган ишқий можарони эсимга туширди... Мана сиз, қизиқ, адлиячининг ҳам бошига ишқ савдоси тушган экан-да, деб куляпсиз. Ахир мен ҳам бир вақтлар йигирма беш яшар йигит эдим, ўша ёшлик чоқларимда анча-мунча ажойиб ишларнинг шоҳиди бўлганман. Даставвал мен сизга ҳикоямда қатнашадиган бир одам тўғрисида сўзлаб беришим керак, турган гапки, сиз уни танишингиз мумкин эмас, — гап бир судхўр ҳақида боради. Менинг сўзларимдан сиз у одамнинг афти башарасини кўз олдингизга келтира оласизми, йўқми, билмайман, лекин Академиянинг ижозати билан уни моҳирухсор деб аташга тайёрман, зеро рухсорининг оқини, саргинлиги зарҳали кўчган кумуш рангини эслатарди. Судхўрнинг сочлари тикқайган, мудом ҳафсала билан таралган, расмана оқарган, кулранг кўкимтир эди. Юзининг тархлари худди Талейранникидек¹ безрайган, шавқсиз, гўё бронзадан қуйилгандек туюларди. Кўзлари кичкина, сассиқ кўзаникидек сариқ, қарийб киприксиз, ўткир ёруққа тоб беролмас, шу боис, соябони катта, уринган қартуз кийиб юрарди. Узун бурнининг учи чўтир, пармачага ўхшар, лаблари кимёгарлар, Рембрандт ва Метсу суратларидаги кўҳна чолларникидек юпқа эди. Бу одам секин, майин гапирарди, ҳеч қачон қизишмасди. Унинг ёшини аниқлаш маҳол эди: шунча умр кўриб у кексайганми ёки яхши сақлангану абадулабад ёшдек бўлиб қолаверадими, зинҳор-базинҳор тушунолмасдим. Унинг хонасидаги ҳам-

¹ Талейран Шарль Морис (1754—1838) — француз дипломати ва сиёсий арбоби. У ўта тутуруқсизлиги билан ном чиқарган. Наполеон I ва Реставрация даврида ташқи ишлар министри бўлган.

ма нарса: ёзув столига ёпилган яшил мовутдан тортиб каравот олдига солинган гиламчагача топ-тоза қилиб қўйилган эди. Кўринг-кўрманг, худди кун бўйи бефайз ошёнида ҳаммаёқни супуриб-сидириб, мебелни мум билан артиб юрувчи қари қиз уйининг ўзгинаси эди. Қишда каминда кул билан қопланган чўғ аста тутаб турар, ҳеч қачон гуриллаб ёнмасди. Кўзини очганидан то йўтали тутадиган кечга довур унинг ҳаракатлари соат капгири сингари бир маромда бўларди. У бамисоли эрталаб бураб қўйиладиган одам-автомат эди. Агар қоғоз устида судралиб бораётган эшакқуртига қўл теккизсангиз, у бир зум тўхтаб қолади ва тошдек қотади: бу одам ҳам суҳбат пайтида дераза тагидан ўтиб бораётган фойтуннинг шовқини тинишини кутиб, бирдан сукутга чўмар, сабаби, овозини баланд кўтаришини истамасди. Фонтенель¹ сингари ўзидаги барча инсоний ҳис-туйғуларни жиловлаб ҳаётий кучни тежар эди. Хуллас, унинг ҳаёти қадимги қум соатда бир текис тўкиладиган қумдек осойишта ўтарди. Баъзан унинг домига илинганлар аччиқланишар, қаттиқ қичқиришар, сўнг бирдан ошхонада ўрдак сўйгандан кейин бўладиган сукунат чўкарди. Кечга бориб вексель-одам оддий одам бўлиб қолар, кўксидидаги бир парча темир инсон юрагига айланар эди. Бордию у ўтган кундан кўнгли тўлса, қўлини ишқалар, юзини ўргимчак ини каби қоплаган чуқур ажинлардан қувонч нури таралаётгандек бўларди,— рост, унинг унсиз илжайишини, юзининг мушаклари ҳаракатини чамаси Чарм Пайпоқнинг² худди ўшандай сассиз кулгисига қиёс қилиш билангина таърифлаш мумкин бўлар. Ҳаммавақт, ҳатто энг қувончли дамларда ҳам у бор-йўғи бир оғиз гапирар, сиполикни қўлдан бермасди. Замонанинг зайли билан де-Грэ кўчасида турганимда шундай қўшнига дуч келдим. Ўша вақтда мен суд назоратчисининг конторасида кичик котиб вазифасида ишлардим ва ҳуқуқшунослик факультетининг сўнгги курсида ўқирдим. Бу файзсиз, зах уйининг ҳовлиси йўқ, барча деразалари кўчага қараган эди, хоналарнинг жойлашиши роҳибаларнинг ҳужраларини эслатарди; уларнинг катта-кичиклиги бир хил; ҳар бир ҳужранинг ягона эшиги тор, дарчалари бўлган нимқоронғи узун йўлакка очиларди. Ҳа, бу бино чиндан ҳам бир вақтлар монастырь меҳмонхонаси бўлган эди. Бу хафагазак масканда битта-яримта оқсуяк ишратбоз йигитнинг шаддод шўхлиги қўшнимнинг ёнига кирмасиданоқ сўнарди: уй билан яшовчиси хил тушган эди, баайни қоя ва унга ёпишиб олган шиллиққурт. Чол мулоқотда бўладиган ягона одам мен эдим. У мендан чўғ сў-

¹ Балзак бу ерда бениҳоя босиқ ва хотиржам француз ёзувчиси Фонтенелни (1657—1757) кўзда тутган.

² Чарм Пайпоқ — Америка ёзувчиси Фенимор Кулер қаламига мансуб (1789—1851) қатор романлар: «Охирги могокан», «Изқувар», «Ҳайвон овчиси»нинг қаҳрамони овчи Натти Бампонинг лақаби.

раб, ўқиш учун китоб ёки газета олгани чиқиб турар, кеч-қурунлари кулбасига қадамранжида қилишимга рухсат этар, баъзан, рағбати бўлса, биз икковлон суҳбатлашиб ўтирар ҳам эдик. Бундай ишонч тўрт йиллик қўшничилигимиз ва менинг боодоблигим самараси эди. Пулим йўқлиги важидан менинг ҳаёт кечирим ҳам шу чолникига ўхшаб кетарди. Унинг қариндош-хешлари ёки дўст-ёрлари бормиди? Боймиди у, камбағалмиди? Бу саволларга биронта одам жавоб беролмасди. Мен сира ҳам унинг қўлида пул кўрмаганман. Бордию мол-дунёси бўлган бўлса, чамаси, банк ертўласида сақланарди. У векселлар пулини ундирар, иш бажариш учун чиллакдек, буғуники сингари ориқ оёқлари билан бутун Парижни илдам айланиб чиқарди. Бир куни у тасодифан чўнтагида пул олиб юргану нимадир бўлиб нимчасининг чўнтагидан қўш наполеондор¹ тушиб қолган. Унинг орқасидан тушиб келаётган қўшниси тангани олиб унга узатган.

— Меники эмас бу!— деб хитоб қилган чол қўлини силтаб.— Тилла! Менда-я? Бой бўлганимда ҳеч вақт шундай яшармидим!

Эрталаблари камин ёнидаги дуд босган бурчакка қўйилган темир печкада ўзи қаҳва пиширар: тушликни унга ресторандан олиб келишар эди. Фаррош кампир белгиланган соатда унинг хонасини супуриб сидиргани келарди. Тасодифни қарангки, унинг фамилияси,— Стерн қисмат деб атаган бўларди,— жуда ғалати — Гобсек² эди. Стерн бундай ҳолатда пешана-да, дер эди. Кейинчалик, у ишларини олиб боришни менга топширганида, билдимки, мен танишган вақтимдаёқ у етмиш олтини уриб қўйган экан. У 1740 йилда Антверпенда туғилган экан: онаси яҳудий, отаси — голланд, тўла исму шарифи Жан-Эстер ван Гобсек экан. Албатта, сиз бутун Парижда дув-дув гап бўлган «Гўзал Голландка» деб аталган аёлнинг ҳалокати тўғрисида эшитгансиз. Кунлардан бир кун собиқ қўшним билан суҳбатлашиб ўтирганимизда ногаҳон бу ҳодисани эсга олдим. Шунда у пинагани бузмай:

— Ҳа, у набира жияним,— деди.

Ягона меросхўри, сингисининг набираси ўлими уни оғиз очишга мажбур қилди. Судда иш кўриляётганда мен Гўзал Голландкани Сарра де Гобсек деб атаганини билдим. Гобсекдан мен бу ғалати воқеани, яъни сингисининг набираси унинг фамилиясида юргани сабабини тушунтириб беришини сўраганимда у илжайиб:

— Бизнинг авлодда ҳеч бир аёл эрга тегмайди,— деб жавоб берган эди.

¹ Қўш наполеондор — олтин танга, бир наполеондор 20 франкка тенг. [Тарж.]

² Очофат. [Тарж.]

Бу ғаройиб одам бутун уруг-аймоғини ташкил этувчи түрт авлод хотин-қизларидан биронтасини ҳам кўришни истамеди. Меросхўрларини кўргани кўзи йўқ эди унинг, мол-дунёсига улар ҳатто ўлганидан кейин ҳам эга чиқишини хаёлига келтирмасди. Ун яшарлигида онаси уни кемага юнгаликка киритиб қўйган ва шу билан у голландларнинг Шарқий Ҳиндистондаги мулкларига сузиб кетган, йигирма йил бу ерда дарбадар ҳаёт кечирган эди. Сарғиш манглайдаги ажинлар даҳшатли синовларнинг, ногаҳоний қўрқинчли воқеаларнинг, тасодифий муваффақиятларнинг, жушқин кечинмаларнинг, беадад шодликларнинг, оч юрган кўшларнинг, завол топган севгининг, бойликнинг, қашшоқликнинг, яна бойлик орттиришнинг, таҳликали хавф-хатарнинг, ўлим чангалидан бир сониялик фурсат, балки шафқатсизларча қилинган хатти-ҳаракатлар туфайли омон қолган пайтларининг изини сақлаб турарди. У жаноб де Лаллини, адмирал Симезни, жаноб де Кергаруэтни ва д' Эстенни, байи де Сюрфенни, жаноб де-Портандюэрни, лорд Корнуэлсни, лорд Гастингсни, Типу соҳибнинг отасини ва Типу¹ соҳибнинг ўзини танирди. Деҳлида рожа Махажии Синунахуга хизмат қилувчи, Махаратийларнинг куч-қудратини ошириш йўлида жонбозлик қилувчи маҳкама бошлиғининг ўзи билан у биргаликда иш олиб борарди. Унинг Виктор Юз ва бошқа машҳур қароқчилар билан ҳам қандайдир алоқаси бор эди. Ахир у Сен-Том оролида узоқ вақт яшаган эди-да. У бойиш мақсадида минг гўлаҳга кириб чиққан, ҳатто доврұқ солган дафина ёввойилар қабилиси кўмган олтинни қидириб топиш учун Буэнос-Айреснинг чекка ерларигача борган эди. Қўшма Штатларнинг мустақиллиги учун бўлган урушларнинг барча воқеа-ҳодисаларида у қатнашган эди. Аммо Ҳиндистон ёки Америка ҳақида у фақат мен билан ора-сира суҳбатлашар, ҳар сафар шундан кейин «эзмалик» қилгани учун гўё пушаймон егандек бўлар эди. Агар одамийлик, одамлар ўртасидаги муносабатларни ўз йўлида дин деб аталса, Гобсекни даҳрий дейиш керак эди. Гарчи уни ўрганишни олдимга мақсад қилиб қўйган бўлсам ҳам, шуни шармандаларча эътироф этишим керакки, сўнги дақиқагача унинг қалби мен учун зим-зиё қоронғилигича қолди. Баъзан ҳатто ўзимдан-ўзим, бу эркакми ёки аёлми, деб сўрардим. Башарти барча судхўрлар унга ўхшаса, турган гапки, уларни худо урган экан. У онасининг динига содиқ қолганмиди ва христианларга бир ўлжа сифатида қарармиди? Католик, мусулмон, брахманлик ихлос-

¹ Бальзак Ҳиндистонни истило қилиш учун (XVIII асрнинг 50—60-йиллари) инглиз-француз куролли кураши давридаги Франция, Англия ва Ҳиндистоннинг қатор ҳарбий ва сиёсий арбобларининг исми шарифини келтирган, у тарихий шахслар (Лалли, Сюрфен, Гастингс, Типу соҳиб ва бошқалар билан бирга «Башарият комедияси» персонажларининг ясама номларини (Кергаруэт, де Портандюэр) ҳам келтиради.

манди, лютерчи бўлганмиди? Унинг имон-ишончи ҳақида мен ҳеч нарса билмасдим. Дин масалаларига у даҳрийларга қараганда кўпроқ бепарво эди. Бир куни кечқурун мен бу тилла бутга айланган, унга емиш бўлганлар истеҳзо билан «Гобсек ота» деб атаган одамнинг уйига кирдим. У ўз ода-тича чуқур курсида гўё ҳисобот қвитанциялари ва тилхатлар-ни қайта бошдан ўқиётгандек қимир этмай каминнинг зеҳи-га нигоҳини қадаб ўтирар эди. Сийқаланиб кетган яшил тагликда тутаётган чироқ нури унинг юзига тушиб турар, бироқ бундан унинг юзи асло жилоланмас, қайтанга баттар рангпар кўринар эди. Чол менга қаради ва қўли билан одатда мен ўтирадиган стулни кўрсатди. «Бу жонот нимани ўйлаётибди?— деб сўрадим ўзимдан ўзим.— Дунёда худо, ҳис-туйғу, севги-бахт деган нарсалар борлигини билармикин?»

Гўё у оғир бетобдек ҳатто унга раҳмим ҳам келди. Лекин мен бордию унинг банкда миллионлари бўлса, ўзи кезиб чиққан, тит-питини чиқазган, салмоқлаб кўрган, баҳо қўйган, талаган барча мамлакатларни хаёлан забт этиши мумкинли-гини жуда яхши тушунардим.

— Салом, Гобсек ота,— дедим мен.

У бошини ўгирди, қуюқ қора қошлари билинар-билимас учди, унинг ўзига хос бу қилиғи жанубликнинг энг илтифот-ли табассуми билан тенг эди.

— Бугун сиз худди тунов куни эпчиллиги учун мақтаган-нингиз китоб ноширининг синганини эшитганингиздаги каби хафасиз. Чув туширди, а, ўша сизни!

— Мени-я?— ажабланди у.

— Эсингиздами, у сиз билан худди ота-боладек битим тузишга эришган эди, қарзини тўлай олмаслиги важидан шартга биноан бутун векселларини сизнинг номингизга ҳат-лаб берган эди, кейин ишлари юришиб кетгач сиздан шу шартномага кўра қарзни камайтиришни талаб қилган эди.

— Ҳа, айёр эди,— деб тасдиқлади чол.— Бироқ мен уни кейин яна тумшуғидан илинтирдим.

— Балки, ҳақингизни ундириш учун биронта векселни топшириш вақти бўлгандир! Бугун ойнинг ўттизинчи куни шекилли.

Мен у билан биринчи марта пул ҳақида гаплашдим. У ялт этиб менга қаради, қошини қандайдир масхараомуз учирди, кейин нўноқ созанданинг қўлидаги най овозидек ингичка, чийилдоқ оҳангда деди:

— Мен кўнглимни хушлаяпман.

— Сиз ҳам кўнглингизни хушлаб турасизми?

— Нима, сизнингча, фақат шеърларини бостирадиган шоирми?— деб сўради у кифтини учуриб, кўзларини нафратомуз сузганча.

«Шеърят? Шундай каллада-я?»— ҳайрон бўлдим, зеро ўшанда унинг ҳаётини сира ҳам билмас эдим.

— Қимнинг ҳаёти меникидан гўзалроқ?— деди у кўзлари чақнаб.— Сиз ёшсиз, томирларингизда қон кўпиради, шунинг учун каллангизда ҳаёйи фикрлар чарх уради, сиз каминда ёнаётган ўтинга қараб, оловда аёлнинг чеҳрасини кўрасиз, мен эсам кўмирни. Сиз ҳамма нарсага ишонасиз, мен бўлсам ҳеч нарсага ишонмайман. Нима ҳам дердим, хом хаёлларингизни эҳтиёт қилинг, қўлингиздан келса. Мен ҳозир инсон ҳаётининг интиҳосини таърифлаб бераман. Сиз хоҳ дайди сайёҳ бўлинг, хоҳ уйда кўмилиб ўтирадиган, иссиқ ўрнингизу рафиқангиздан ҳеч қачон ажралмайдиган одам бўлинг, барибир шундай ёшга етасизки, бутун ҳаётингиз ўрганган муҳитда яшаш одатига айланади. Ана шунда бахт турмушга нисбатан ўз лаёқатингизни синашдан иборат бўлиб қолади. Мана шу икки қондадан бошқа ҳаммаси — бўлмағур нарса. Мен нуқтаи назаримни вазиятга қараб ўзгартиришимга, уларни географик кенгликларга мослаштиришимга тўғри келган. Европада ҳаммани қойил қолдирадиган нарса Осиеда қораланади. Парижда иллат саналувчи нарса Азов ороллари-нинг нарёғида зарураат деб тан олинади. Ҳа, ер юзида пухта нарса йўқ, фақат шартлилик бор, ҳар бир иқлимда улар ҳар хил. Кимда-ким чор-ночор замонасозлик қилган бўлса, унга сизнинг ҳар қандай одоб-ахлоқ қонун-қоидаларингиз ва ишонч-этиқодингиз уч пул. Бизга табиатнинг ўзи ато этган яккаю ягона ҳиссиёт — ўз-ўзини ҳимоя қилиш туйғусигина ҳамиша барқарор! Европанинг маданий давлатларида бу туйғу шахсий манфаатдорлик деб аталади. Менинг ёшимга етсангиз, дунёда бахт-саодатдан ҳам ишончли, кетидан қувса арзийдиган фақат бир нарса борлигини биласиз. Бу... олтин. Инсоннинг барча кучи олтинда мужассамлашган. Мен саёҳат қилиб юрганимда бутун ер юзида текисликлар ва тоғлар борлигини кўрдим. Текисликлар меъдага уради, тоғлар чарчатади: хуллас, қаерда яшасанг ҳам бунинг аҳамияти йўқ. Хулқ-атвор хусусига келсак, одам ҳамма ерда бир хил: ҳамма ерда камбағаллар билан бойлар ит-мушук. Шундай бўлиши табиий. Демак, сени эзишларига йўл қўймай, ўзинг бошқаларни эзганинг тузук. Ҳаммаёқда билагада кучи борлар меҳнат қилади, нимжонлар қийналади. Роҳат-фароғат ҳам ҳамма ерда бир хил, ҳамма ерда улар бир хил тинкани қуритади : барча роҳат-фароғатни фақат биргина эрмак — шуҳратпарастлик енгади. Шуҳратпарастлик! Бу нарса бизнинг қонимизда бор. Хўш, шуҳратпарастликни нима қондириши мумкин? Олтин! Ҳадди-ҳисобсиз олтин. Ҳою ҳавасларимизни қондириш учун вақт, моддий имкониятлар ёки шарт-шароит керак. Нимаям дердик! Ҳамма нарса олтинда куртак ҳолатда. Турмушда у ҳамма нарсани беради.

Фақат ақлсизлару касал одамларгина сурункасига кечқурунларни бахтини синаб бир неча тийин ютиш илинжида қарта устида беҳуда ўтказиши мумкин. Ёлғиз аҳмоқларгина

фалончи хоним диванда бир ўзи ётармикин ёки битта-яримта билан кўнглини хушлармикан, бу хонимда ўзи нима кўпийкин, қонми, лимфами, эҳтиросми ёки саховатми, деб куракда турмайдиган гапларга вақтини сарфлаши мумкин. Фақат нодонларгина оқибати нима билан тулашини ҳеч қачон билиб бўлмайдиган воқеаларни бошқариш мақсадида сиёсий принципларни ўрнатиш билан шуғулланиб, яқин одамимга фойда келтиряпман, деб хаёл қилиши мумкин. Ёлғиз овсарларгина актёрлар ҳақида валдирайди ва уларнинг аскияларини такрорлайди, ҳар кун саёру томошаларда қафасдаги ҳайвонлардек гирдикапалак бўлади, рост, озодликда майдон катта, бошқаларнинг кўзини ўйнатиш учун башанг кийнади, ном чиқариш учун зиёфатлар беради. Наслдор отлари ёки янги чиққан коляскаси билан мақтанади. Ваҳоланки уни қўшнисидан нақ уч кун олдин сотиб олишга мушарраф бўлган. Мана сизга парижликларингизнинг мукамал ҳаёти, булар бир неча жумлага жо бўлади, тўғрими? Бироқ одамлар кўтарила олмайдиган юксакликдан уларнинг турмушига разм солинг. Бахт нимада? Бу ё ҳаётимизни емирадиган кучли ҳаяжон, ёхуд ҳаётни баайни яхши созланган инглиз механизмига айлантирувчи бир маромдаги машғулотдир. Бу бахтдан фақат, таъбир жоиз бўлса, «олижанобларча» ҳавасмандлик, табиат сирларини ўрганишга уриниш ва унинг кўринишларини кашф этишда маълум натижаларга эришишигина юқори туради. Икки оғиз қилиб айтганда, мана сизга санъат ва фан, эҳтирос ва хотиржамлик. Тўғрими? Хулласи калом, сизнинг ҳозирги жамиятингизда манфаатлар тўқнашувида ўтдек ёнган инсоний эҳтирослар кўз олдимдан ўтаверади, мен уларни кўриқдан ўтказаман, ўзим эса тинч-хотиржам яшайвераман. Сизнинг илмга ҳавасмандлигингиз ўрнига мен (бу ўз йўлида шундай яккама-якка олишувки, унда албатта одам мағлуб бўлади) инсониятни ҳаракатга келтирувчи барча асосларни англаб етишни афзал биламан. Хуллас, мен жонимни қойитмай дунёга ҳукмронлик қиламан, дунё эса менга заррача бўлсин ҳукмини ўтказолмайди.

— Мана қулоқ солинг,— деди у бир оз сукут сақлаб тургач,— мен сизга бугун эрталаб кўз олдимда содир бўлган иккита воқеани сўзлаб бераман, шунда сиз менинг эрмагим нима эканлигини тушунасиз.

Гобсек ўрнидан туриб эшикнинг иллагини солди, дераза олдига бориб, эски гилам дарпардани сурди, шунда унинг ҳалқалари металл таёқда сурилиб гичирлаб кетди, кейин қайтиб келиб яна курсига ўтирди.

— Бугун эрталаб,— деди у,— қарздорлардан иккитасининг векселига пул ундирмоқчи эдим, қолганларини мен кеча ўз ҳисобим бўйича ишга тушириб юборган эдим. Ҳарна-да! Ахир мен ҳисобда тўланадиган пулдан қарзни ундириш учун кетадиган харажатга ва ҳеч қачон ёлламасам ҳамки қирқ

судан¹ извошчига ажратаман. Ахир қандайдир олти франк фойда деб бутун Парижни лўкиллаб айланиб чиқишим кулгили эмасми? Ўзи хон, ўзи бек, бор-йўғи етти франк солиқ тўлайдиган мендек одам-а! Минг франкли биринчи векселни мендан хушсурат ва олифта бир йигит ўз ҳисобига олди. Унинг устида ялт-ялт жилетка, қўлида лорнет, ихтиёрида тильбюри², инглиз тулпори ва шу кабилар. Векселни хотин киши, энг латофатли париждик аёл, қандайдир мулкдор, боз устига графнинг рафиқаси берган эди. Нима учун муҳтарам графиня юридик жиҳатдан қалбаки, бироқ амалда тамомила ишончли векселга имзо чекди экан? Ахир бу тантиқ оймачалар оилавий можаролардан шундай қўрқишадик, вексель судга оширилган тақдирда улар пулни тўлашга қодир бўлмасалар ўзларини бағишлаб бўлса-да, бу ишни ёпиб кетишга ҳаракат қиладилар. Мен бу векселнинг сирини билишга жазм қилдим. Нима яширинган бунда: лақмаликми, шошқалоқликми, севгими ёки раҳмдилликми? Қандайдир Фанни Мальво деган аёл имзо чеккан худди шунча миқдордаги пулик иккинчи векселни читфуруш, синиши аниқ савдогар ўз ҳисобига олган эди. Ахир банкада озгина пули бор биронта одам меникига келмайди: у остона ҳатлаб хонамга кирганидан ёзув столим ёнига келгунча нажотсизлигини, барча банкирлардан пул сўраб бекорга овора бўлганини, бошига оғир кулфат тушганини ошкор этади. Мен уйимда фақат таъқибга учраган кийикларни кўраман, уларнинг кетидан бир тўда қарз берувчилар қувади. Графиня Гальдерская кўчасида, Фанни Мальво эса Монмартр кўчасида туради. Бугун уйдан чиққанимда не-не хаёлларга борамдим! Бордию бу икки аёлнинг тўлашга ҳеч вақоси бўлмаса мени ўз отасидан кўпроқ иззат-ҳурмат билан қарши олади. Графиня хўп найрангбозлик қилади, минг франк учун ўзини минг мақомга солади! Очиқ чирой билан жилмаяди, тилёғламалик билан майин гапиреди. Номига вексель берилган анави навқирон йигитга ширин гапиргани каби оғзидан бол томади. Ҳатто менга илтижо қилса ҳам ажаб эмас! Мен бўлсам... — чол менга совуқ назар ташлади. — Мен пинагимниям бузмайман — деди, у. — Худди жазо янглиғ, виждон азобидек пайдо бўламан... Хўп майли, гумонларимни қўя турамиз. Хуллас, уйига бордим.

«Графиня ҳали ўринларидан турганлари йўқ», деди оқсоч.

«Уларни қачон кўрса бўлади?»

«Ўн иккидан кейин».

«Нима, графинянинг тоби йўқми?»

«Йўқ, сударь, улар балдан эрталаб соат учда келдилар».

¹ Су — француз тангаси.

² Тильбюри — битта от қўшиладиган икки ёлдиракли усти очик энгил арава. [Тарж.]

«Менинг фамилиям Гобсек. Гобсек келди, деб хабар қилинг. Мен пешинда яна келаман».

Шундан кейин мрамор пиллапояларга тўшалган гиламни лой оёғим билан ифлос қилиб пастга тушдим. Мен лой бошмоғим билан бойларнинг гиламларини ифлос қилишни яхши кўраман. Бунга анчайин манманлик учун эмас, муқаррарликнинг чаггалли панжасини сезиб қўйишлари учун қиламан. Монмартр кўчасидаги кўримсизгина уйга келиб, дарвозанинг кўҳна эшигини очдим, ҳовлиси бамисоли ҳеч қачон қуёш нурини тушмайдиган ўра. Дарбон хотиннинг ҳужраси қоронғи, деразасининг ойнаси чопоннинг ифлос, яғри чиққан енгига ўхшайди, тагин денг ҳаммаёғи дарз кетган.

«Мадемуазель Фанни Мальво шу ерда турадими?»

«Ҳа, лекин ҳозир йўқ уйда. Агар сиз вексель хусусида келган бўлсангиз, сизга у пул ташлаб кетган».

«Мен кечроқ келаман».

Пулни дарбон хотинга ташлаб кетгани нур устига аъло нур, бироқ мен қарздор аёлни кўришга иштиёқманд эдим. Менга негадир у серишва енгилтак бўлиб кўринди. Хуллас, тонгни магазинларнинг деразаларидаги гравюраларни томоша қилиб ўтказдим. Аммо қоқ пешинда графинянинг ётоқхонаси ёнидаги меҳмонхонада ҳозир бўлдим.

«Бегойим ҳозиргина қўнғироқ қилдилар,— деди менга оқсоч.— Менимча ҳозир сизни қабул қилолмасалар керак».

«Мен кутиб тураман», дедим ва курсига ўтирдим.

Дарпарда очилди-ю, оқсоч югургилаб келди.

«Марҳамат, киринг, сударь».

Оқсочнинг ширинсўзлигидан беканинг қарзини тўлашга пули йўқлигини фаҳмладим. Лекин мен шундай бир соҳибжамолни кўрдимки, таърифига сўз йўқ! Шошганидан у яланғоч елкасига кашмири шолрўмол ташлаган ва унга шундай усталлик билан ўралган эдики, унинг устида фақат қордек оқ рюш билан бурма қилинган пенъюар бор эди. Демак, нафис кўйлакни ювувчи қўли гул кирчи аёлга йилида икки минг франкдан кам пул кетмайди. Бошини креолка¹ каби почча-почча гулли рўмолча билан палапартиш боғлаган, рўмолча тагидан қора гажаклари чиқиб турарди. Кўриниб турган ўрни ёғим, унинг бетартиблиги графинянинг уйқуси беҳаловат бўлганидан дарак берарди. Шу кунга эрталаб қарздоримнинг ётоқхонасида лоақал бир дақиқа бўлиш учун рассом хонумонини аямасди. Каравот ёнига тушиб турган парда бурмалари гўё ҳузур-ҳаловат ваъда қилар, ҳаворанг шойи партўшакда бир четга сурилган чойшабу, ложувард ошёнда қордек оқариб яққол кўзга ташланаётган жимжимадор ёстиқ гўё гулдек

¹ Креолка, креоллар— Лотин Америкасида туғилган европаликлар.

қоматнинг суратини пинҳон тутаётгандек туюлар, кўнгилга гулгула солар эди. Қизил дарахтдан қилинган каравотни кўтариб турган мис арслонлар ёнига тўшалган айиқ терисида балдан ҳориб-толиб қайтган аёлнинг бепарво ташлаган атлас туфличалари йилтираб ётарди. Стул суянчигидан ғижим кўйлакнинг енглари осилиб тушган, гиламга тегиб турар эди. Курси оёқлари атрофида ҳарир пайпоқлар ётар, қилт этган шабада эсса уларни учуриб кетгудек эди. Диванчада оқ шойи пайпоқ боғичлари чўзилиб ётарди. Камин устида ярим очиқ қимматбаҳо елпиғич ранго-ранг товланарди. Кийим-кечак жавонининг тортмалари очиқлигича қолган эди. Бутун хонада гуллар, бриллиантлар, қўлқоплар, гулдасталар, белбоғлар ва балда кийиладиган либосларнинг зарур буюмлари сочилиб ётган эди. Қандайдир нафис атрларнинг бўйи тараларди. Ҳамма ёқда бесаранжом гўзаллик, ҳашам ва бепартиблик кўзга ташланарди. Хуллас, бу аёлга ёки маҳбубига бало-қазодек кўз тиккан, ана шу ҳашам ортида пусиб турган қашшоқлик бош кўтариб, ўткир тишларини иржайтирган эди. Графинянинг ҳорғин чеҳраси ётоқхонасига ўхшар, унда тунги шод-хуррамликнинг нишонлари сақланиб қолган эди.

Ҳамма ёқда сочилиб ётган зеб-зийнатларни кўриб юрагим туздек ачишди. Куни кечагина булар унинг бир чиройига минг чирой қўшиб, кимларнингдир кўзини ўйнатган эди. Буларнинг ҳаммаси виждон азоби билан огуланган севи-ю, ўйин-кулги, ҳашам, шоёнлар акс этган тараллабедод ҳаётни мужассамлантирган эдики, аёл энди зўр бериб қўлдан кетаётган ўша ҳузур-ҳаловат ва роҳат-фароғатни бой бермасликка тиришяганини очиқ-ойдин кўрсатарди. Бу ёш жувоннинг юзларида намоён бўлган қизил доғлар унинг териси нозик бўлганидан далолат берар, бироқ юзи гўё кўпчигандек кўринар, кўзлари тагидаги соялар янада аниқ-таниқ кўринаётгандек туюлар эди. Лекин барибир унинг табиат ато қилган ғайрат-шижоати барқ урар, бемаъно ўтган ҳаёти унинг чиройига пугур етказолмаган эди. Кўзлари чақнаб турар, ҳусн-латофатда беназир эди: у Леонардо да Винчи чизган гўзал Иродидаларнинг бирини эслатар (мен ахир қадимги рассомларнинг суратларини олиб сотганман-да) эди. Ундан завқ-шавқ, куч-қувват ёғиларди. Унинг қадди-бастиди сўлғинлик, маъюсликдан асар ҳам йўқ эди, у муқаррар севи-гига ихлос уйғотар, аммо унинг ўзи севгидан кучли кўринарди. Хуллас, бу жувон менга ёқиб қолди. Юрагим кўпдан бери бунақа тепмаган эди. Демак, мен ҳақимни олдим. Ешлик чоғларимдаги туйғуни яна қайта бошимдан кечиришим учун мен ўзим минг франк беришга тайёр эдим.

«Жаноб,— деди у мени ўтиришга таклиф қилди.— **МАРСЕЛОН АЖИ** матингизни дариг тутмай, қарз муддатини **КОМАН** бир оз **КОМАН** суролмайсизми?»

«Эртага пешингача майли, графиня, — дедим унга кўрсатган векселни буклай туриб. — Шу муҳлатгача векселингизни судга оширмайман».

Хаёлан мен унга бундай дедим: «Бу ҳашам, унвонинг, бахтинг, фойдаланаётган барча имтиёзларинг учун ҳақ тўла. Бойлар ўз мол-дунёларини сақлаш учун трибуналарни, судьяларни, гильотинани ўйлаб чиқарадилару парвона ўзини чироққа ургандек буларга ўзларини урадилар, ландавурлар. Бироқ сизлар учун, атласда ётиб, атлас ёпинадиган одамлар учун бошқа нарса: виждон азоби, кулги остига яширилган тиш ғижирлатиш, қалбингизга тишларини санчувчи арслон оғизли химералар¹ мавжуд.

«Векселни судга оширасизми? Наҳотки сиз шунчаликка борсангиз? — деб хитоб қилди у менга тикилиб. — Наҳотки мени шунчалик оз ҳурмат қиласиз?»

«Бордию мендан қирол қарз бўлганда, графиня, ва қарзини муддатда тўламаганда, мен уни бошқа қарздорлардан олдинроқ судга берардим».

Шу аснода аллаким эшикни аста қоқди.

«Мен уйда йўқман!» — деб қичқирди графиня аччиқланиб.

«Анастаси, бу мен. Сизда икки оғиз гапим бор эди».

«Кейинроқ, азизим», — деди графиня жаҳлдан бир оз тушиб, бари бир бу сўзни у мулоийм қилиб айтмади.

«Бу қанақаси! Ахир сиз ким биландир гапашаяпсиз-ку», деди ташқаридаги одам, сўнг эшик очилдию хонага бир эркак кирди, — турган гапки, графнинг ўзи эди у.

Графиня менга ялт этиб қаради, мен унинг аҳволини тушундим, у менинг қулим бўлиб қолган эди. Эҳ, йигит, векселларни судга оширмай аҳмоқлик қилган вақтларим ҳам бўлган, 1763 йили Пондишериде мен бир аёлга шафқат қилганман. Охири нима бўлди, денг! Роса чув тушириб кетди мени! Айб ўзимда, нега энди унга ишондим?!

«Хўш, сизга нима керак, жаноб?» — деб сўради граф мендан.

Шу чоқ мен тўсатдан унинг хотини дир-дир, титраётганини, оппоқ силлиқ бўйни гудда-гудда ғоз терисига айланганини пайқадим. Мен ичимда кулардим, бироқ юзимдаги биронта мушак қилт этмасди.

«Бу киши менинг таъминотчиларимдан бири», деди графиня.

Граф менга орқасини ўгирди, мен эса чўнтагимдан буклоғлиқ векселнинг бир учини чиқаздим. Жувон бу бешафқат ишорани кўриб ёнимга келди ва менга бриллиант берди.

«Олинг, — деди у. — Тезроқ йўқолинг».

Мен бриллиант эвазига векселни бердим ва таъзим қилиб

¹ Химера — қадимги грек мифологиясида баҳайбат ҳайвон.

чиқиб кетдим. Менимча бриллиант нақд бир минг икки юз франк турарди. Графнинг қўрғонида турли-туман хизматкорларни кўрдим, лакейлар чўткалар билан уқали камзулларини тозалашар, этикларини ярқиратишар, отбоқарлар ҳашаматли файтонларни ювишар эди. Менинг ҳузуримга машҳур жанобларни ана шу нарсалар югуртирарди. Назокат билан миллионларни ўғирлашга, ватанфурушлик қилишга уларни шулар мажбур қилади! Яёв юриб локланган этикларини ифлос қилмаслик учун бу калондимоғ жаноблару уларга тақлид қиладиган ҳар бир киши қулоқларигача разолатга ботишга рози. Худди шу аснода дарвоза очилди-ю, мендан графинянинг векселини ўз ҳисобига олган ўша навқирон олифта кабриолетда ҳовлига кирди.

«Жаноб,— дедим унга кабриолетдан сакраб тушгач,— мана икки юз франк, малол келмаса, графиняга айтсангиз, у менга берган омонатни пича тутиб тураман, бир ҳафта ичида қайтариб олиши мумкин».

Олифта икки юз франкни олди, лабларида истеҳзоли табассум бир зум жилва қилди. Бу билан у: «А-ҳа, тўлабди-да! Нима ҳам дердик, жуда соз!»— дегандек бўлди.

Шунда мен унинг юзида графинянинг бутун келажагини кўргандек бўлдим. Бу оқ-сарикдан келган турқи совуқ олифта, тошбағир қиморбоз ўзиям хонавайрон бўлади, графиняни ҳам, унинг эрини ҳам, бола-чақаларини ҳам хонавайрон қилади. Уларнинг меросларини елга совуради, бошқа салонларда¹ ҳам душман қўшинларининг тўпларидан баттарроқ хонавайрон қилади ҳаммани.

Кейин мен Монмартр кўчасига, мадемуазель Фанниникига кетдим. Тор, тикка зинадан олтинчи қаватга чиқдим. Мени икки хоналик квартирага киритишди, ҳаммаёқ чиннидек тоза, олтин тангадек ярқирарди, биринчи хонадаги жиҳозларда гард кўринмасди, бека — ёшгина қиз, мадемуазель Фанни мени шу ерда қабул қилди. У парижлик аёлларга хос кўркам, лекин оддий кийинган эди: унинг боши бежирим, юзи атиргулдек тароватли, чеҳраси очиқ эди; чиройли таралган қўнғир сочлари икки тутам осилиб тушиб чаккаларини яшириб турар, бу биллурдек тиниқ, мовий кўзларига нафис ифода бағишларди. Деразалардаги пардалар орасидан сизиб ўтаётган қуёш нури унинг хоксор сиймосини майин ёғду билан ёритарди. Унинг атрофида бичилган бўлак-бўлак матолар тахлаб қўйилган эди, шунда мен у тирикчилигини қай йўл билан ўтказишлигини фаҳмладим; турган гапки, у тикувчи эди. Бу қиз танҳоликдаги парига ўхшарди.

Мен унга векселни узатиб, эрталаб келган эдим, сизни учратолмадим, дедим.

¹ Салон — буржуа дворянлар уйдаги меҳмонхона.

«Пул дарбон хотинда эди-ку», деди у.

Мен ўзимни унинг гапини эшитмаганга солдим.

«Сиз, чамаси, уйдан барвақт чиқиб кетар экансиз!»

«Умуман, уйдан кам чиқаман, биласизми, тунн бўйи иш устида қадалиб ўтиргандан кейин, чўмилгиси келади одамнинг».

Мен унга синчиклаб қарадим у дарров унинг аҳволини фаҳмладим. Қаршимда, турган гапки, муҳтожлик огир меҳнат қилишга мажбур қилган қиз турарди. Эҳтимол бирор фермернинг қизи бўлса керак, юзида ҳамон деҳқонларнинг қизларида бўладиган сепкил кўзга ташланарди. Ундан нимадир яхшилик, чинакамига саховат нафаси уфурарди. Мен самимият ва руҳий поклик қасрига қадам қўйгандек бўлдим, нафас олишим ҳам енгиллашди. Шўрлик содда қиз! У аллаларсага умид боғларди: жўнгина ёғоч каравотнинг бош томонида бутга михланган Исонинг сурати осилган, у шамшод дарахтнинг икки новдаси билан безатилган эди. Мен қарийб ийиб кетдим. Атиги ўн икки процент фойда эвазига унга қарз бериб, унинг бирор даромадли дўкон сотиб олишига ёрдамлашишга тайёр эдим. Э, йўқ,— деб ўзимга ўзим насиҳат қилдим.— Унинг, ҳар қалай, биронта ёш амакиваччаси бордир, вексель ёздириб, бу боёқшни кафангадо қилади». Шу таҳлит мен, йўқ, тантиликка бало борми, деб ўзимга ўзим дашном бериб чиқиб кетдим: ахир мен олиҳиммат одамга тантилик зарар-заҳмат етказмаслигини, аксинча, илтифотга сазовор бўлган одам панд еганини жуда кўп кўрганман-да. Бундэй мурувват фалокат келтиради. Сиз бугун хонамга кирганингизда мен худди шу Фанни Мальво ҳақида ўйлаб ўтирган эдим. Мана ундан вафодор хотин ва меҳрибон она чиқади. Бокира, ёлғиз қизнинг ҳаёти билан векселга имзо чека бошлаган ва ҳадемай ҳар хил иллатларнинг ботқоғига ботадиган бой графинянинг ҳаётини солиштириб кўрилса, улар орасида осмон билан ерча фарқ бор!

Чол ўйга толиб бир дақиқа жим қолди, бу пайт мен унга разм солиб турдим.

— Қани айтинг-чи,— деди у дабдурустан.— Менинг кўнгиш очишларим наҳотки ёмон бўлса! Наҳотки инсон қалбининг энг нозик жойига қўл солиш қизиқ бўлмаса? Бегона одамнинг ҳаёти ичига кириб, уни безаксиз, рўй-рост кўриш наҳот диққатга сазовор эмас? Қандай манзарани кўрмайсиз сиз у ерда? Битмас яра, тасаллисиз, гам-андух, яна денг ишқий эҳтирослар, ўзини Сена сувига отиб бу лундан кўз юмишга мажбур этувчи қашшоқлик, ҳузур-ҳаловат йўлида эгри қадам босиб, жаллод кундасига бош қўядиганлар, нажотсизлик қаҳқаҳаси ва дабдабали зиёфатлар кўзга чалинади. Бугун фожиа кўрасан: бирон-бир ҳалол меҳнаткаш, оила бошлиғи бола-чақасини боқолмай жонига қасд қилади. Эртага комедия томоша қиласан: ёш танбал йигит кўз олдинда

Диманшни лақиллатган қарздор¹ тасвирланган классик сахнанинг янги вариантыни ўйнамоқчи бўлади. Сиз, албатта, ўтган асрда номи чиққан раҳмдил чиллаки дин пешволарининг суханварлиги ҳақида ўқигансиз. Мен баъзан вақтимни аямай, уларнинг ваъзаларини эшитгани борардим. Улар баъзи нарсаларда этиқодимга таъсир этишга муваффақ бўдилар, лекин менинг хулқатворимга заррача бўлсин таъсир этолмадилар. Мутлақо, деган эди кимдир. Хуллас, билиб қўйинг, сизнинг барча ўша маълум ва машҳур вонларингиз, ҳар хил анави Мирабо², Верньо³ ва бошқалар менинг ҳар кунги нотиқларим олдида ип эшолмайдилар. Қандайдир ошиқу беқарор қиз, кафангадо бўлиш олдида турган савдогар чол, ўғлининг айбини яширишга уринган она, бир бурда нонга зор рассом, шумшук кўриниб қолган, устига-устак, пулсизлик касрига узоқ йиллар давомида қилган бутун тоат-ибодати учун уч пул бўлаёзган мансабдор — ҳамма-ҳаммаси баъзан гапларининг кучи ва сеҳри билан ҳанг-манг қилиб қўйишарди. Қойилмақом актёрлар! Бу томошани ёлғиз мен учун қўядилар! Бироқ мени алдаш ҳеч қачон уларнинг қўларидан келмайди. Менинг назарим бақавли худонинг назаридек: мен уларнинг дилини кўриб тураман. Назаримдан ҳеч нарса пана бўлолмайди. Қўлида бир қоп тилласи бор одамдан ҳеч вақтда бирон нарсаларни аяйдиларми! Мен инсон виждонини сотиб олишга қурби етадиган бой одамман, дасти дароз министрларни уларнинг эркатойлари, идора ходимларидан тортиб, маъшуқаларигача ишга солиб ўз йўлимга юргизаман. Ҳукмфармонлик эмасми бу? Истасам, энг гўзал аёлларни қўлга киритаман, ноз-карашмаларни сотиб оламан. Ҳузур-ҳаловат эмасми бу? Ахир ҳукмфармонлик ва ҳузур-ҳаловат сизнинг янги ижтимоий тузумингизнинг туб моҳияти эмасми? Менга ўхшаган одамлар Парижда ўнта; сизларнинг тақдирингизнинг жиловни бизнинг қўлимизда, аммо ўзимиз ювош, фақир киши панада қабилида юрамиз. Ҳаёт — пул ҳаракатга келтирадиган машина эмасми? Ёдда тутинг, ҳаракат воситаси унинг натижалари билан қўшилиб кетади: ҳеч маҳал руҳ билан шахвоний ҳиссиётни, руҳ ва материяни чеклаб бўлмайди. Ҳозирги жамиятнинг бутун маънавий моҳияти олтиндир. Мен ва менинг касбдош биродарларим ҳафтанинг маълум кунлари Янги кўприк ёнидаги «Фемида» кафесида уч-

¹ Мольернинг (1622—1673) «Дон-Жуан» комедиясидан сахна, бунда пьеса қаҳрамони оғзидан бол томиб ўз кредитори Диманшни шундай усталик билан лақиллатадики, у йигитдан қарзини сўрашга ботинолмайди.

² Мирабо Оноре—Габриель (1749—1791) XVIII аср охирида француз буржуа революциясининг арбоби: либерал дворянлик ва йирик буржуазия манфаатлари тарафдори.

³ Верньо Пьер — Викторньен — (1753—1793) XVIII аср охирида француз буржуа революциясининг арбоби, жирондист, конвент аъзоси. 1793 йилда қатл этилган, ўз даврининг машҳур нотиги саналган.

рашамиз. У ерда биз суҳбат қурамиз, молиявий сирларни бир-биримизга ошкор қиламиз. Энг катта бойлик ҳам бизни адаштиролмайди, биз барча маълум ва машҳур онлаларнинг сиру асрорини биламиз! Бизда айтиш мумкинки, «қора дафтар» бор, бунга биз давлат кредити, банклар ва савдототиқ ҳақидаги хабарларни тиркаб қўямиз. Биз биржанинг пирлари сифатида муқаддас инквизиция трибунали тузганмиз, бадавлат одамларнинг кўринишдан майда-чуйда, арзимас қилмишларини муҳокама қиламиз ва ҳар сафар ҳақ бўлиб чиқамиз. Биримиз суд ҳайъатини кузатади, бошқаси молиявий ишларини, учинчиси олий мансабдорларни, тўртинчиси коммерсантларни назорат қилади. Менинг чекимга бойваччалар, актёрлар, рассомлар, оқсуяклар, қиморбозлар, қўйингки Париж жамоатининг энг антиқа қисми тушган. Ҳар бири бизга қўшниларининг сирини айтиб беради. Панд берган муҳаббат, ҳақоратланган иззат-нафс жим туролмайди, нола қилади. Нуқсонлар, дунёдан тўйишлар, интиқом полициянинг беминнат дастёрларидир. Менинг биродарларим ҳам ўзим каби хўп даври даврон суришган, ҳаммасидан тўйишган, эндиликда фақат ҳукмфармонлигу пулни ўша ҳукмфармонлик билан пулни қўлга киритиш учун яхши кўришади. Мана бу ерда,— деди у қўлини ёйиб.— Шипшийдам, совуқ уйда бошқа ерда қиттаккина шамага тутоқиб кетадиган, бирон қочирим учун дилозорни дуэлга чақирадиган тажанг ошиқ итоаткорларча қўлини кўксига босиб менга илтижо қилади. Қаттиқ нафрат ёки қайғу-алам ёшларини тўкиб менга энг тақаббур савдогар ёки энг кеккайган соҳибжамол ва энг мағрур ҳарбий ялиниб-ёлворади. Бу ерга ўтинч билан машҳур рассом ва келажакда номи авлоддан авлодга ўтиб юрадиган ёзувчи келади. Мана бу ерда,— деб илова қилди у бармоғини манглайига босиб,— тарозу бор, унда бутун Парижнинг меросу ғаразғўйлиги тортилади. Хўш, энди сизнингча,— деди у менга худди кумушдан қўйилгандек рангпар юзини ўгириб,— сурлиги билан сизни бот-бот ҳайратга солган мана шу совуқ няқоб ортида оташин ҳузур-ҳаловат яширилганига ишонч ҳосил қилдингизми?

Мен бутунлай саросимага тушиб ўз хонамга қайтиб келдим. Бу шарти кетиб, парти қолган чол кўзим олдида юксалиб, ҳукмронлик ва олтин рамзи сифатида афсонавий кимсадек намоён бўлди. Ҳаёт ва одамлар мени ваҳимага сола бошлади.

«Наҳотки ҳамма нарса пулга бориб тақалса?»— ўйлардим мен.

Эсимда, алламаҳалгача ухлолмай ётдим. Нуқул кўз олдимга тўп-тўп олтинлар келаверди. Ҳа, гўзал графиня ҳам хаёлимни банд этди. Уят бўлса ҳам эътироф этай, у меҳнату хоксорликка маҳкум этилган софдил Фанни Мальво сиймосини бутунлай тўсиб қўйди. Бироқ эрталаб, орзу-истак

тумани тарқалиб, эс-хушимни йиғиб олганимда кўз олдимда дарҳсл ёқимтой қиз сиймоси пайдо бўлди-ю, мен фақат Фаннини ўйлай бошладим...

— Бир стакан шакарли сувга ҳушингиз қалай?— деди Гранлье хоним Дервилнинг гапини бўлиб.

— Бажонидил ичаман,— деди у.

— Биласизми, бу машмашаларнинг бизга қандай алоқаси борлигига ҳеч ақлим етмаяпти,— деди Гранлье хоним, кўнғироқчани чалиб.

— Во дариг!— деб хитоб қилди Дервиль ўзи яхши кўрган иборани ишлатиб.— Мен ҳозироқ Камилланинг кўзидан уйқусини қочираман, токи у бахти яқин-яқингача Гобсек отага боғлиқ бўлганини билиб қўйсин. Лекин чол саксон тўққизга кириб яқинда оламдан ўтди, ҳадемай жаноб де Ресто ҳадди-ҳисобсиз давлатга эга бўлади. Қандай қилиб ва нима учун бундай бўлганини тушунтиришга тўғри келади. Фанни Мальво хусусига келсак, сиз уни яхши танийсиз. У менинг хотиним.

— Қадрдоним,— деб сўз қистирди виконтесса де Гранлье,— сиз табиатан ростгўй бўлганингиз важдан йигирмата гувоҳ олдида ҳам бу гапингиздан тонмасангиз керак.

— Ҳа, мен бу ҳақда бутун дунёга жар солишга тайёрман!— деди адлиячи.

— Мана шакарли сув, ичинг, азизим Дервиль. Сиз ҳеч қачон ҳеч нарса орттирмайсиз, лекин энг бахтли ва мумтоз одам бўлиб қоласиз.

— Мен жиндек гафлатда қолдим,— деб тўсатдан луқма ташлади виконтессанинг мудраб қолган укаси.— Демак, сиз Гелдер кўчасида турувчи қандайдир графиняникига боргансиз. Нима қилдингиз у ерда?..

— Голландиялик чол билан суҳбатлашганимдан кейин орадан бир неча кун ўтгач,— деб ҳикоясини давом эттирди Дервиль,— мен диссертация ёқлаб, ҳуқуқ лиценциати даражасини олдим, сўнгра адвокатлар коллегиясига қабул қилиндим. Кекса зиқна Гобсекнинг менга ишончи ортиб кетди. У ҳатто аниқ маълумотларини тўплаганидан кейин, ҳеч тап тортмай ўзини урган энг хавfli алдам-қалдам ишларида ҳам мендан маслаҳатлар сўрай бошлади. Тан бериш керакки, бундай хатарли ишларга энг пихини ёрган қорчалонлар ҳам журъат этолмасди. Таажжубки, ҳеч кимнинг таъсирига берилмайдиган бу одам менинг маслаҳатларимга қандайдир эҳтирос билан қулоқ осарди. Тўғри, булар ҳамиша унга қўл келарди. Мана, уч йил адлиячининг идорасида ишлаб, у ерда катта клерк¹ лавозимига кўтариладим ва хўжайиним ойига тўлайдиган юз эллик франк маошдан ташқари текич овқат ҳамда квартира бергач, де-Грэ кўчасидан кўчиб кетдим.

¹ Нотариуслар ёки адвокатлар идорасида ишловчи хизматчи.

Қанчалар бахтли кун эди бу ҳаётимда! Мен кекса судхўрнинг олдига хайрлашгани келганимда у менга бир оғиз ҳам дўстона сўз айтмади, заррача ачинмади. Келиб тур ҳам демади, фақат ўзининг ажойиб, ҳайратомуз нигоҳини ташладики, бундан бу одам авлиё, деб ўйлаш мумкин эди. Бироқ орадан бир ҳафта ўтгач чолнинг ўзи мени йўқлаб келди, у қандайдир ер-жойни мусодара қилиш тўғрисида бир чалкаш ишни келтирди. Шу-шу худди пулни тўлаб қўйгандек менинг маслаҳатларимдан бемалол фойдалана бошлади. 1818—1819 йили қишда ишратпараст ва исрофгар хўжайиним қийналиб қолди-ю, конторани сотишга мажбур бўлди. Гарчи у вақтлар адлиячилик патентини олиш ҳозирги вақтдагидек жуда қimmat бўлмаса-да, ўз конторасига у оз эмас, бир юз эллик минг франк сўради. Бордию биронта серғайрат, ишнинг кўзини биладиган уддабурон адлиячига бу идорани сотиб олишига шунча пулни ишонишса, у дурустгина яшаши, процент тўлаши ва ўн йил ичида қарзидан узилиши мумкин эди. Лекин менда сариқ чақа ҳам йўқ эди, зеро отам вилоятда майда буржуа эди. Мен оиламизда еттинчи фарзанд эдим, дунёда капиталистлар орасида Гобсекдан бошқа биронта танишим йўқ эди... Лекин, биласизми, шуҳратпарастлик орзу-истаклари ва қандайдир умид учқуни унга мурожаат қилишдек даядил бир фикрни кўнглимга солди. Мана, кунлардан бир кун кечқурун имиллаб Де-Грэ кўчасига йўл олдим. Ўзимга яхши таниш бадқовоқ уйнинг эшигини тақиллатганимда юрагим гурсиллаб уриб кетди. Кекса қаримсоқдан эшитган барча гапларим эсимга тушди. Ушанда бу уйга қадам қўйган одамларни ҳадик-хавотир қийноққа солганига асло шубҳа қилмагандим. Мана эндиликда улар босиб ўтган йўлдан ўтмоқдаман, худди улар каби ялиниб-ёлбораман. «Э, йўқ,— деб қатъий қарорга келдим.— Ҳалол одам ҳамиша ҳамма ерда ўз обрўсини сақлаши керак. Пул деб хокитупроқ бўлиш ярамайди. Ўзимни у каби омилкор қилиб кўрсатаман».

Мен квартирадан кўчиб кетганимдан кейин қўшнилardan қутулиш учун Гобсек менинг квартирамни ижарага олган эди. Сўнг у эшикдан панжарали дарча очишни буюрган шу дарчадан афтимни кўргачгина мени уйига киритган эди.

— Қаранг-а,— деди у чийиллаб.— Хўжайинингиз идорани сотмоқчи бўлибди-да!

— Қаердан биласиз буни? Бу ҳақда у мендан бошқа ҳеч кимга гапирмаган эди-ку.

Чолнинг лаблари ёйилди-ю, оғзининг бурчакларида деразаларнинг пардаларидагидек буришиқ пайдо бўлди, аммо унсиз жилмайса-да,нигоҳи совуқ боқарди.

— Фақат шу боисдан сизни бу ерда кўриб турибман,— деди у қуруққина ва жимиб қолди.

Мен саросимага тушиб ўтирардим.

— Гапимга қулоқ беринг, Гобсек ота,— дедим мен ниҳоят

иложи борича хотиржам гапиришга тиришиб, лекин бу чолнинг менга тикандек қадалган тиниқ, ялтироқ, ҳиссиз нигоҳи анча довдиратиб қўйган эди.

У: «Гапиринг!»— дегандек ишора қилди.

— Раҳмингизни келтириш қийинлигини биламан. Шу боис суханварлик қилиб клеркнинг аҳволи танг эканлигини, бутун умиди сизданлигини, илло, ёруғ жаҳонда унинг келажакини ўйлайдиган биронта яқин кишини йўқлигини гапириб ўтирмайман. Бироқ яқин кишиларни безовта қилмай, кўнгилни бузадиган гап-сўз ва назокату тавозеларни бир чеккага йиғштириб қўйиб ишни пухта ҳал қилайлик. Гап бундай. Хўжайинимга идора йилига йигирма минг даромад келтирарди; бироқ мен ўйлайманки, идора қўлимга ўтса, қирқ минг даромад келтиради. Ақлим етади: мана бу ерда,— дедим пешонамга бармоғим билан уриб,— баъзи нарслар бор, бордию сиз шу идорани сотиб олишимга зарур юз эллик минг франк қарз беришга рози бўлсангиз, мен ўн йилда қарзимни узардим.

— Ақлли гап!— деди Гобсек ва қўлимни қисди.— Мен иш бошлаган пайтимдан бери биронта одам келишдан мақсади нималигини бунчалик очиқ-ойдин баён этмаган. Гаровга қўядиган нимангиз бор?— деб сўради у менга разм солиб, сўнг шу заҳоти ўз саволига ўзи жавоб берди.— Ҳеч нарса. Ёшингиз нечада?

— Ўн кундан кейин йигирма бешга кираман. Йўқса, шартнома тузолмаган бўлардим.

— Тўғри.

— Хўш, нима дейсиз?

— Майли!

— Ростданми? Унда ҳаммасини тезроқ бир ёқлик қилиш керак, бўлмаса, бошқалар қимматроқ тўлаб илиб кетади.

— Эртага эрталаб метркангизнинг нухасини олиб келинг, кейин ишингиз хусусида гаплашамиз. Мен ўйлаб кўраман.

Эрталаб соат саккизда мен чолникига етиб келдим. У қўлимдан метркани олди, кўзойнагини тақди, йўталиб, туфлади, қанотсимон ёқали қора плашига маҳкамроқ ўралди, метрканинг нухасини бошдан-оёқ диққат билан ўқиб чиқди, уни қўлида айлантириб, ялт этиб менга қаради, яна йўталди, стулда типирчилаб шундай деди:

— Начора, келинг, савдолашамиз.

Мен тиграб кетдим.

— Мен қарз учун ҳар хил ҳақ оламан,— деди у,— энг ками — эллик, юз, икки юз, гоҳо беш юз процент ..

Рангим ўчиб кетди.

— Хўш, сиздан танишлигимиз учун атиги ўн икки ярим процент оламан...— у чайналди.— Йўқ, бундай эмас, сиздан йилига ўн уч процент оламан. Маъқулми сизга?

— Маъкул,— дедим мен.

— Уйлаб кўринг, кўп бўлса, талашинг, Гроций¹ (чол баъзан ҳазиллашиб мени Гроций деб атарди). Мен сиздан ўн уч процент сўрайман, касбим ўзи шунақа. Чамалаб кўринг: шунча процент тўлашга қурбингиз етдимиз? Дарров рози бўладиган одамни ёқтирмайман. Яна бир марта сўрайман: кўплик қилмайдими?

— Йўқ,— деб жавоб бердим мен.— Тўлайман, фақат қаттиқ берилиб ишлашга тўғри келади.

— Ана холос!— деб луқма ташлади Гобсек менга айёро-на кўз қирини ташлаб.— Бундан чиқди, мижозлар тўлашаркан-да?

— Э, йўқ, жин урсин!— деб хитоб қилдим мен,— ўзим тўлайман. Мен одамларни талагандан кўра, қўлимни шартта болта билан чопиб ташлашларига рози бўламан.

— Хайр,— деди Гобсек.

— Гонорарни мен такса бўйича оламан.

— Баъзи ҳолларда такса иш бермайди,— масалан, қарзни тўлаш учун муҳлат олишда, дўстона келишувда. Бундай ҳолда икки, уч минг, ҳатто ишнинг муҳимлиги, музокаралар, сафарлар, актлар, ҳар хил кўчирмалар ва судда гап сотиш учун олти минг франк олиш мумкин. Фақат шундай ишларни топа билиш керак. Мен сизни одамларга билагон ва уздабурон адвокат деб тавсия қиламан, ҳузурингизга мижозларни юбораман, улар сизга шунчалик кўп даъвои дostonларни олиб келишадикки, сизнинг адвокат касабаларингиз ҳасаддан ёрилиб ўлади. Менинг касабаларим Вербруст, Пальма, Жигонне, сизга ер участкаларини мусодара қилиш хусусидаги ишлар топширишади. Уларда бундай ишлар гиж-гиж. Демак, сизда икки тур мижозлар бўлади, биттаси хўжайинингиздан қолган, иккинчиси мен топган мижозлар. Очиги, сиздан ўн беш процент олишим керак эди, ахир сизга юз эллик минг беряпман-ку.

— Яхши, майли, шундай бўла қолсин, лекин ортиғига рози эмасман,— дедим мен бундан ортиғи тўғри келмаслигини писанда қилиб.

Гобсек мулоиймлашди, у мендан мамнун бўлди.

— Идора учун хўжайинингизга пулни ўзим тўлайман,— деди у.— Мен баҳосини камайтиришга, гаров ҳақини озайтиришга уриниб кўраман.

— Бемалол. Ўзингизни маъкул кафолат билан таъминланг.

— Сиз эса, шундан сўнг, ҳар бири ўнг минг франкдан иборат ўн бешта вексель берасиз.

¹ Гроций Гуго (1583—1645) — голландиялик юрист ва реакцион-давлат арбоби, буржуа қонуншунослари уни «халқаро ҳуқуқ отаси» деб эълон қилишган.

— Фақат бу икки томонлама битимни рўйхатдан ўтказиш ба...

— Йўқ!— деб хитоб қилди Гобсек жаҳл билан сўзимни бўлиб.— Нега энди мен сизга кўпроқ ишоним керак экан. Мен индамадим.

— Процентлар устига,— деб илова қилди у ҳовуридан тушиб,— сиз кўзим тириклигида менинг ишларимни олиб борасиз. Тузукми?

— Розиман, бироқ ўз маблағимдан сарф-харажат қилмайман.

— Тўғри!— деди Гобсек.— Айтмоқчи,— деб қўшиб қўйди у ҳаётида биринчи марта чиройи очилиб,— сиз уйингизга бориб туришимга ижозат берасиз.

— Сизни кўришдан ҳамиша хурсандман.

— Фақат, биласизми, эрталаб сизга ҳам, менга ҳам бу ноқулай, сизнинг ўз ишингиз бор, менинг ўз ишим.

— Кечқурун келинг унда.

— Йўқ, буям тўғри келмайди,— деб эътироз билдирди у шахдам.— Сиз жамоат орасида бўлишингиз, мижозлар билан учрашингиз керак. Менинг ошналарим бор, улар билан кечқурунлари, кафедра ўтирамыз.

«Ошноларим? Наҳотки?»— деб ўйладим ичимда.

— Биласизми, тушлик вақтида учрашамиз.

— Жуда соз!— деб маъқуллади Гобсек.— Биржада иш битгандан сўнг, соат бешда. Келишиб олайлик, мен сизникига ҳафтасига икки марта — чоршанба ва шанба кунлари келаман. Биз худди ёр-биродарлардек иш хусусида гаплашамиз. О-ҳо! Мен баъзан хушчақчақ бўлиб кетаман. Сиз мени какликнинг қаноти ва бир қадаҳ шампан виноси билан меҳмон қиласиз, кейин отамлашиб ўтирамыз. Мен жуда кўп ажойиб-ғаройиб воқеаларни биламан, буларни энди айтса бўлади, сиз булардан кўп нарсани ўрганасиз, одамларни, айниқса аёлларни билиб оласиз.

— Бўпти! Каклик ва шампан виноси мендан.

— Ёдингизда тутинг, ҳашамга зўр берманг, йўқса ишончимдан маҳрум бўласиз. Уйингизда дабдаба бўлмасин. Битта-яримта кампирни ошпаз қилиб олинг, шу ўзи етади. Мен соғ-саломат юрибсизми, деб хабар олиб тураман. Ахир озмунча маблағ қўяпманми сизга! Ҳе-ҳе! Ахир ишларингиз қандай кетаётганини билиб туришни керак-ку. Хўп, омон бўлинг. Кечга яқин хўжайинингиз билан бирга келинг.

— Малол келмаса, менга бир нарсани айтсангиз,— дедим мен чолга у мени остонагача кузатиб қўйганида,— метркамнинг нусхаси нега керак бўлиб қолди сизга?

Жак-Эстер ван Гобсек елкасини қисди ва айёрона кулиб жавоб берди:

— Ёшлар мунчаям гўл-а! Мен сизга айтсам, жаноб адлиячи, кези келганда лақиллатиб кетмасликлари учун шу

нарсани билиб қўйинг,— башарти одам ўттизга кирмаган экан, унинг ҳалоллиги ва салоҳияти қарзни тўлай олишидан далолат беради. Ўттиздан ошган одамга эса ҳечам ишониб бўлмайди.

Шуни деб орқамдан эшикни ёпди.

Орадан уч ой ўтгач, мен адлиячи бўлдим ва бир оз вақтдан кейин, хоним, сизнинг ишингизни судда муваффақият билан ютиб чиқдим. Бу ютуқ менга озми-кўпми шуҳрат келтирди. Гарчи мен Гобсекка ҳадди-ҳисобсиз процент ҳақ тўласам ҳам, беш йилдан кейин бутунлай ундан қутулдим. Мен Фанни Мальвони жон-дилимдан севиб, унга уйландим. Қисматимизнинг ўхшашлиги, меҳнат билан ўтган ҳаётимиз бизларни чамбарчас боғлади. Унинг бойиб кетган фермер амалкиси ўлиб қолди-ю, мерос сифатида етмиш минг франк олди, бу Гобсек билан ҳисоб-китоб қилишимга ёрдам берди. Ушандан буён ҳаётим саодат ва ҳузур-ҳаловатда ўтмоқда. Ўзим ҳақимда ортиқ ҳеч нарса демайман, бахтли одам ҳақидаги мавзу жуда зерикарли бўлади. Мен шоҳиди бўлган воқеанинг қаҳрамонларига қайтамыз. Конторани сотиб олганимдан кейин бир йил ўтгач, беихтиёр бўйдоқларнинг зиёфатига тушиб қолдим. Ошналаримдан бири хотинбоз олифта йигитга гаровда ютқазиб қўйиб зиёфат бераётган эди. Жаноб де Трай, ўтакетган олифта йигит ўша пайтлар оқсуякларнинг меҳмонхоналарида чакана довруқ солмаган эди...

— Ҳозирам довруғи баланд,— деб гап қистирди граф де Борн, адлиячининг сўзини бўлиб.— У фракни антиқа кияди, фойтунларга олдинма-кетин қўшилган отларни антиқа бошқаради. Максимнинг қандай қарта ўйнашини, қандай еб, қандай ичишини айтмайсизми! Бундай назокатни ва хуш тавозеликни бутун дунёда ҳам тополмайсиз. У пойғачи отларни, янги расм бўлган шляпаларни ва суратларнинг қадрига етади. Хотин-қизлар унга ошиқу беқарор. Йилига у юз минглаб пулни совуради, бироқ унинг аригулик мулки ёки бир бўйра ери борлигини ҳеч ким ҳеч қачон эшитмаган. У замонамизда сайёҳ рицарнинг намояндаси, пойтахтдаги меҳмонхоналарни, пардозхоналарни ва хиёбонларни кезиб юради. У бир амфибиядирки, унинг табиатида эркаклик аломатлари қанча бўлса, хотинлик аломатлари ҳам шунчадир. Ҳа, Максим де Трай жуда ғаройиб кимса, жонкуяр ва ғаламис, одамларда қўрқув ва нафрат уйғотадиган нусха, билимдон ва фирт нодон, хайр-саховат ва жиноят қилишга мойил, гоҳ муттаҳам, гоҳ олиҳиммат, қонга эмас, кўпроқ тупроққа беланган уришқоқ, бу шундай одамки, уни виждон азоби эмас, ҳар хил ташвишлар изтиробга солиши мумкин, уни фикр-мулоҳазалардан кўра ҳис-туйғулар кучлироқ ҳаёлини банд этади, четдан қараганда қалби эҳтиросга тўла, олов кўринади, аслида эса муз каби совуқ, сургундагилар билан зодагонлар орасидаги ажойиб бирлаштирувчи ҳалқа. Максим де Трай ақл-

ли-ҳушли одам эди, бундай одамлардан гоҳ-гоҳ Мирабо, Питт, Ришелье, бироқ кўпинча де Хорн, Фукье-Тенвиль ва Коньярларга¹ ўхшаш графлар чиқади...

— Хуллас,— деди Дервиль, виконтессанинг укаси айтган гапларга диққат билан қулоқ бериб,— мен бу одам ҳақида бахтсиз чол Гориодан жуда кўп эшитгандим, шу боис давраларда у билан хатарли учрашувдан зўр бериб ўзимни олиб қочи юрардим. Бироқ ошнам мени зиёфатига ҳоли жонимга қўймай шундай таклиф қилдики, мен йўқ дейишга ботинолмадим, билъакс мени одамовига чиқариб қўйишарди. Сиз, хоним, бўйдоқларнинг зиёфатини тасаввур қилишингиз маҳол. Ҳашам, тансиқ таомлар, ҳар хил ноз-неъмат, худди хасис одам шуҳрат кетидан қувиб бир кунда бор-йўгини совураётгандек. Хонага кирган киши ҳанг-манг бўлиб қолади: безатилган стол қанчалик батартиб! Кумуш ва биллур ярақлаб кўзни олади, қордек оқ ипак дастурхон нуқрадек товланади. Хуллас, ҳаёт файзли ва гулгун. Йигитлар бир-биридан зебо, жилмайишади, худди никоҳ пайтидаги куёвлардек оҳиста гаплашишади, уларнинг теварак-атрофи чиннидек тоза. Икки соатдан кейин эса... Стол усти жанг майдонидаги каби ағдар-тўнтар: ҳаммаёқда синган қадаҳларнинг парчалари, ғижим салфеткалар: товоқларда чала-ярим ейилган гўштлар, уларга қараса одамнинг кўнгли айнийди: қийқириқ, қаҳқаҳа, ҳазил-мутойиба, тўхтовсиз ҳажвий шеърлар ва яланғоч аскиялар, бўғриқиб кетган чехралар, маъносиз қақнаган кўзлар, очиқ-ойдин дилда борини изҳор этиш. Вағир-вуғур авжида, биттаси шишани синдиради, бошқаси ашула бошлайди, учинчиси дўстини дуэлга чақиради, бошқалар эса, қарабсанки: қучоқлашишяпти ёки уришишяпти. Ҳаво ниҳоятда бадбўй, унда юзларча ҳидлар омихта бўлиб кетган, гўё юз киши бир-варакайига бақираётгандек шовқин-сурон. Нима еяётганини, нима ичаётганини, нима деяётганини ҳеч ким билмайди: биттаси қовоқ-тумшугини осилтириб жим ўтиради, бошқалар чакки тинмай вайсайди, бирови эса худди жиннидек яккаш бир сўзни такрорлайди, худди қўнғироқдек даранглайди: бир хиллар бу тўполонни босишга ҳаракат қилади, энг тажрибали одамлар эса ишратхонага боришни таклиф этади. Бордию

¹ Питт Уильям Кенжа (1759—1806) — Англиянинг премьер-министри, XVIII асрдаги француз буржуа революциясининг ашаддий душмани. Герцог Ришелье Арман-Эмманюэль (1766—1822)—Реставрация даврида французларнинг министри. Хорл-Антуан—1720 йилда чархпалакка тортиб ўлдирилган қотил. Фукье-Менвиль Антуан Кантен (1746—1795)—инқилоб душманларига қарши курашган, революцион трибуналнинг жамоат қораловчиси, монархия аристократиясининг унга нисбатан нафрати мазкур қиссининг персонажи граф де Борнинг ташлаган луқмасида ифодаланади, граф унинг исмини жиноятчилар билан биргаликда тилга олади ва Питт ҳамда Ришелье ҳақида ҳурмат билан сўзлайди. Коньяр Пьер (1779—1831)—ўзини граф қилиб кўрсатган авантюрист: ўғрибоши бўлган.

шу аснода бу ерга хушёр одам кириб қолса, ҳойнаҳой, Вахх — яъни май ва ишрат худосига қилинадиган тўй-томоша устидан чиқиб қолибман-да, деган хаёлга боради. Мана шу тўс-тўполонда жаноб де Трай кўнглимни олмоқчи бўлди. Мен ҳали унча-мунчани идрок этардим, шу боис ўзимни хушёр тутдим. Аксинча, у маст-аласт кўринар, лекин ҳақиқатда эса эси жойида, фақат ўз ишлари хусусида ўйлар эди. Бу иш қандай содир бўлганини билмайман, у мени тамомила сеҳрлаб қўйди, мен де Гриньон меҳмонхонасидан чиқиб кетаётиб, унга сизни эртага кечқурун соат тўққизда Гобсекнинг ҳузурига олиб бораман, деб ваъда қилиб юбордим. Бу гапга чечан де Трай сеҳргарларча усталик билан мени гапсўзлари билан авраб қўйган эди. Ахир у икки гапнинг бирида «ор-номус», «олижаноблик», «графиня», «иффатли аёл», «саховатпеша», «бахтсизлик», «умидсизлик» деган сўзларни тилга олиб турса, ишонмай бўладими?! Эрталаб уйқудан уйғонгач, мен кеча нима деганларимни эслашга уриндим, минг машаққат билан фикрларимни бир ерга тўпладим. Ҳа, ҳа, бордию мижозларимдан бирининг қизи бугун эрталаб соат ўн иккигача эллик минг франк тополмаса, иснодга қолиши, эрининг ҳурмат ва муҳаббатидан маҳрум бўлишини эсладим. Бу ишда қарга ўйнаб қарз бўлганлик, каретасознинг ҳақи ва қандайдир ортиқча чиқимлар аралашган эди... Менинг хушрўй улфатим, ўша хоним анча-мунча бой, тежамкорлиги билан бир неча йил ичида мол-дунёсига етказган зарарини қоплай олади, деб мени ишонтира бошлади. Шундагина мен ошнамнинг мени зўр бериб уйига таклиф қилаётганининг сабабиғи билдим. Уят бўлса ҳам эътироф этаман, бу олифта билан ярашишдан Гобсекнинг ўзи манфаатдор эканини мен зинҳор-базинҳор билмаган эдим. Урнимдан турар-турмас, жаноб де Трай етиб келди. Одатдаги кўнгил учун айтиладиган гаплардан кейин мен шундай дедим:

— Граф, очиги, нима сабабдан сизни Гобсекнинг ҳузурига олиб боришимга ақлим етмаяпти. Ахир у судхўрлар орасида энг назокатли ва энг беозор-ку. Пули бўлса ҳеч йўқ демайди, тўғрироғи, унга етарли кафолат берсангиз бас.

— Жаноб Дервиль,— деди де Трай,— гарчи кеча ўзингиз рози бўлган эсангиз-да, бу ишни сизни зўрлаб аралаштиролмайман.

«Ёраб!— хаёлан хитоб қилдим мен.— Наҳотки мен бу одам олдида ўзимни субутсиз қилиб кўрсатаман!»

— Кеча мен сизга Гобсек ота билан бекорга ёжиллашиб қолдим, деб тушунтирган эдим,— деб таъкидлади де Трай.— Ахир бутун Парижда ой охирида, балансни яқунламай туриб бир лаҳзада юз минг франк санаб берадиган финансист йўқ. Шунинг назарда тутиб мен сиздан у билан яраштириб қўйишингизни илтимос қилган эдим. Хўп, бўпти, бу тўғрида ортиқ гаплашмаймиз...

Жаноб де Трай шундай деди-ю, заҳарханда жилмайиб эшик томон юрди.

— Мен сиз билан бирга бораман Гобсекнинг олдига!— дедим мен. Биз де-Грэ кўчасига етганимизда олифта олазарак бўлиб атрофни кўздан кечирди, унинг нигоҳида шундай ваҳима бор эдики, уни кўриб ҳанг-манг бўлиб қолдим. У гоҳ қизарар, гоҳ бўзарар, гоҳ юзи заъфарон тусга кирар, фақат Гобсекнинг зинапоясини кўргандагина манглайида реза тер пайдо бўлди. Биз кабриолетдан сакраб тушганимизда муюлишдан де-Грэ кўчасига киракаш фойтун бурилди. Навқирон олифта қарчиғайникидек кўзлари билан дарҳол фойтуннинг бурчагида ўтирган аёлни кўрди, чеҳрасида баралла қувонч балқиди. У бир болани чақириб отнинг жиловидан ушлаб туришни амр қилди. Биз зинадан кўтарилиб кекса дисконтёрнинг¹ ёнига кирдик.

— Жаноб Гобсек,— дедим мен,— мана мен сизнинг ҳузурингизга жонажон дўстларимдан бирини олиб келдим. (Азроилдан кўрққандек кўрқинг ундан, деб чолнинг қулоғига шипшидим). Ишонаманки, менинг ўтинчимга қулоқ осиб, аввалги дўстлик риштасини қайта боғлайсиз (ҳар вақтдагидек процент ҳисобига) ва уни фалокатдан халос қиласиз (башарти сизга фойдали бўлса).

Жаноб де Трай судхўрга икки букилиб таъзим қилди ва унинг гапларини эшитишга тайёрланиб худди сарой аёнидек назокат билан ройиш ўтирди. Унинг ҳозирги туриши ҳар кимни ҳам мафтун этарди: бироқ менинг Гобсеким мўъжаз камин олдида ҳамон қимир этмай, без бўлиб ўтирарди. У, кўринг-кўрманг, француз комедия театрининг айвонига қўйилган, кечки чироқлар билан ёритилган Вольтернинг ҳайкалига ўхшаб кетарди. У бошидан тушмайдиган исқирт картузини салгина кўтариб саломлашган бўлди, шунда йилт этиб кўзга ташланган, эски мрамардек сарғайиб кетган ярғоқ боши ҳайкалга ўхшашлигини мукамал тўлдирди.

— Менда фақат доимий мижозлар учунгина пул бор,— деди у.

— Бундан чиқди, кафангадо бўлиш учун бошқаларнинг олдига борганимдан ранжибсиз-да?— деди граф жилмайиб.

— Кафангадо бўлгани?— киноя билан сўради Гобсек.

— Сиз ҳамёнида сариқ чақа ҳам йўқ одам кафангадо бўлмайди, демоқчимисиз? Қани, Парижда мендан ҳам бадавлатроқ одамни топиб кўринг-чи!— деб хитоб қилди бу олифта ва ўрнидан туриб пошнасида чир айланди.

Унинг ҳазилкашлик қилган бу қилиғи гарчи чуқур маънони англатса ҳам Гобсекка заррача таъсир қилмади.

— Менинг энг қалин дўстларим кимлар?— деб сўзида давом этди де Трай.— Ронкероль, де Марсе, Франкессини,

¹ Дисконтёр — векселларни ҳисоб-китоб қилувчи одам.

ака-ука Ванденес, Ажудо-Пинто жаноблар, хулласи калом Парижнинг ажойиб йигитлари. Мен қарта столида бир шаҳ зоданинг ва ўзингизга яхши таниш элчининг ҳамишаги шери гиман. Менга Лондондан, Карлсбаддан, Бадендан, Батдаг даромад келиб туради. Тушум зўр! Гапим нотўғрими?

— Тўғри.

— Сиз доим мени ўз ноғорангизга ўйнатасиз!— Зодагонлар орасида менга олтинни шилиб олишга имкон берасиз аҳволим танг пайтда оғзи-бурнимдан булоқдек тирқирата сиз. Ҳазир бўлинг, бу иш сизнинг ҳам бошингизга тушиши мумкин. Улим сизни ҳам сиқиб сувингизни олади.

— Эҳтимол.

— Айтмоқчи, исрофгарлар бўлмаганда нима қилардингиз? Биз худди эт билан теридек бир-биримизга керакмиз.

— Тўғри.

— Қани қўлни ташланг, Гобсек ота, ярашамиз. Бордик бу иш тўғри ва ҳаққоний бўлса ҳиммат қилинг.

— Сиз меникига келдингиз,— деди судхўр лоқайдгина,— бунинг боиси шуки, сизнинг векселларингиз Жирар, Пальма Вербуст ва Жигонеларнинг меъдасига зиғир ёғдек урган Улар ҳатто эллик процент зарарига ҳам уларни ўтказолмай гаранглар. Ваҳоланки сизга векселда кўрсатган пулнинг фақат ярмини тўлаган бўлсалар керак, бундан чиқадики, сизнинг векселларингиз йигирма беш процент ҳам турмайди Йўқ, йўқ, каминангизга асло тўғри келмайди!— деб гапиде давом этди Гобсек.— Ахир чўнтагида ҳемириси йўқ, аммо уч юз минг франк қарзи бор одамга ақаламати бир тийин ҳам қарз бериб бўладими? Бундан икки кун олдин барон Нусенгенникида сиз қарта ўйнаб ўн мингни бой бердингиз.

— Марҳаматли жаноб,— деди граф сурбетларча унга бошдан-оёқ разм солиб,— менинг ишимга аралашманг. Олмоқнинг бермоғи бор.

— Тўғри.

— Менинг векселларимга ҳамиша пул тўланади.

— Эҳтимол.

— Ҳозирги пайтда масала бир нарсага келиб тақалади мен оладиган қарзимга яраша гаров қўя оламанми, йўқми?

— Тўғри.

Кўчадан уй ёнига яқинлашиб келаётган фойтуннинг тақиллагани эшитилди.

— Ҳозир сизга баъзи нарсаларни олиб келаман, ўйлайманки, сиз бундан тамомила мамнун бўласиз,— деди де Трай ва хонадан чопганча чиқиб кетди.

— Э, бўтам!— деб хитоб қилди Гобсек ўрнидан чаққон туриб менинг қўлларимни қисаркан.— Бордию у гаровга қўядиган буюм қимматбаҳо бўлса, ҳаётимни сақлаб қоласан! Ахир оз бўлмаса ҳаётдан кўз юмардим! Вербруст билан Жигонне мени кулги қилмоқчи бўлишибди. Бироқ сенинг

шарофатинг билан бугун кечқурун уларни мен калака қиламан.

Бу чолнинг шодлигида нимадир даҳшатли бир нарса бор эди. Менинг олдимда у биринчи марта севинаётган эди, лекин бу қувонч бир зумлик бўлса-да, ҳеч қачон хотирамдан чиқмайди.

— Марҳаматингизни дариг тутмай, пича ёнимда бўлсангиз,— деб илова қилди Гобсек.— Рост, тўппончам бор, аниқ нишонга уришимга имоним комил, йўлбарс овига ҳам чиққанман, палубада жон олиб жон берадиган абордаж жангларида қатнашганман, лекин шунга қарамай бу олифта мурдордан ҳайиқаман.

У ёзув столига борди-да, курсига ўтирди. Чеҳраси яна рангпар ва хотиржам бўлди-қолди.

— Шунақа гаплар!— деди у мен томонга ўгирилиб.— Турган гапки ҳозир сизга қачонлардир сўзлаб берганим, соҳибжамолни кўрасиз. Мен коридорда бу зодагон жувоннинг қадам ташлашини эшитяпман.

Чиндан ҳам навқирон қуруқ савлат бир хонимни қўлтигидан олиб кириб келди. Мен хонимни бир кўришдаёқ танидим, у кекса Горионинг қизларидан биттаси эди. Бир куни Гобсек таърифлаган графиня шу бўлиб, чол шунинг ётоғига кирган эди. Аввалига у мени пайқамеди, сабабки, мен дераза тахмонида турган ва дарҳол юзимни ойна томонга ўгириб олган эдим.

Графиня судхўрнинг зах ва қоронғи кулбасига киргач, Максим де Трайга шубҳа билан қараб қўйди. У шунчалар зебо эдики, барча гуноҳларига қарамай унга юрагим ачиди. Унинг юрак-бағри қаттиқ азоб-уқубатдан ўртанаётгани, латиф ва мағрур чеҳрасига чала-ярим парда тортган пинҳона алам ҳусини бузаётгани кўриниб турарди. Навқирон қуруқ савлат унинг учун баайни иблис, бошига битган бало эди. Мен Гобсекнинг олдиндан кўра билишлик салоҳиятига қойил қолдим,— бундан тўрт йил аввал бу икки кимсанинг биринчи векселиданоқ уларнинг тақдирини айтиб берган эди. «Ҳойнаҳой фариштанусха бу махлуқ,— деб ўйладим мен,— жувонга ҳукмини ўтказиб олган, унинг барча заиф томонларидан: иззатталаблигидан, рашкидан, ҳузур-ҳаловатга ташналигидан, оқсуякларча базму зиёфатларга ўчлигидан фойдаланади...»

— Ҳа, бу жувоннинг кўнгилчанлиги унинг қўлида бир қурол бўлиб хизмат қилган!— деб гап қистирди виконтесса. — Унинг вафодорлигидан фойдаланган, кўнглини бузиб раҳмини келтирган, биз аёлларгагина хос бўлган олиҳимматликни мақтаб лоф урган, мулойимлигини суистеъмол этган ва жиной қувончларни унга жуда қимматга сотган...

— Сизга эътироф этаманки,— деб гап бошлади Дервиль де Гранлье қилаётган имо-ишораларни пайқамай,— мен бу

ташидан латофатли, ичидан чириган бахтсиз аёлнинг шўр тақдирига сира ачинганим йўқ, бироқ унинг манглайи тоза, дудоқлари атиргул ғунчасидек тароватли, табассуми жозибали, садафдек тишлари оппоқ фариштанамо ҳамсояси бўлмиш навқирон олифтага нафрат билан қарадим. Улар иккови шу чоқ ўзларининг ҳакамлари қаршисида туришарди, у эса буларни худди ўн олтинчи асра деген кекса роҳиб муқаддас инквизиция зиндонида қийноққа солинаётган динсиз икки маврга қарагандек кўздан кечирарди.

— Жаноб,— деди графиня овози қалтираб,— қайтариб олиш шарти билан мана бу бриллиантларнинг тўла-тўқис ҳақини олса бўладими?— шуни деб у Гобсекка қутича узатди.

— Бўлади, хоним,— деб луқма ташладим мен дераза тахмонидан чиқиб.

Графиня ялт этиб мен томонга қаради, мени таниб чўчиб кетди ва очик-ойдин: «Сиримни очманг», дегандек назар ташлади.

— Биз, юристларда бундай битим «кейин харид қилиш-ҳуқуқи билан шартли сотиш» дейлади, бундай кезларда мол-мулк ва ҳовли-жойни маълум муддатга топшириш кўзда тутилади, муддат ўтиб, сотиб олган кишига келишилган маблағ тўлангач, ҳусусий мулк ўз эгасига қайтарилиши мумкин.

Графиня устидан тоғ ағдарилгандек энгил тортиди. Максим де Трай чамаси бриллиантнинг баҳоси қатъий эмаслиги вазидан судхўр кам пул бериши мумкинлигидан чўчиб, қошқовоғини уйиб олди. Гобсек чурқ этмай лупани олди ва қутича ичидаги буюмни кўздан кечира бошлади. Дунёда яна юз йил яшасам ҳам, бу манзарани зинҳор-базинҳор унутмайман. Чолнинг рангпар юзига қизиллик югурди. Кўзи ғайритабиий чақнади, уларда, гўё бриллиантларнинг жилоси акс этгандек бўлди. У ўрнидан туриб дераза олдига борди ва асил тошларга харислик билан тикилар экан, уларни тишсиз оғзига, шундай яқин олиб келардики, гўё уларни ютиб юбормоқчидек туюларди. У нимадир деб гўлдираб, қутичадан гоҳ билагузуклар, гоҳ шокилалари зираклар, гоҳ тиллақошларни олар, уларнинг суви нечоғлик тозалигини ва олмосларнинг рангини аниқлаш учун айлантириб кўрар, бирон қусури йўқмикин, деб текширар эди. У бу зеб-зийнатларни қутичадан олар, қайта уларни жойлар, яна олар, чўгдек ёнсин деб яна айлантирар эди. Шў аснода у чолга қараганда кўпроқ ёш боллага ўхшар, тўғрироғи, ҳам бола, ҳам чол эди.

— Нақадар соз! Эҳ, мунча яхши-а! Бундай бриллиантлар революциядан олдин уч-юз минг турарди! Суви қанчалар тиниқ! Турган гапки, бу Ҳиндистондан, Голконддан ёки Висапурдан келтирилган. Э, сизлар бунинг қадринию баҳосини билармидингиз ҳеч замонда! Йўқ, йўқ, бутун Парижда буларнинг қадрию баҳосига фақат Гобсек ета олади. Империя

даврида буюртмага шундай безакларни тайёрлатиш учун икки юз мингдан ортиқ тўлаган бўлишарди.— У алам билан қўл силтаб давом этди:— Ҳозир кун сайин бриллиантларнинг нархи тушиб кетяпти! Битим тузилганидан кейин Бразилия бозорни олмосларга тўлдириб юборди, лекин уларнинг суви сарғиш, ҳиндларникидақа эмас. Бунинг устига хонимлар эндиликда бриллиантларни фақат сарой балларида тақшияпти. Хоним, сиз саройда бўлиб турасизми?

Бу гапни зарда билан айта туриб, чол бениҳоя завқ-шавқ билан бриллиантларни бирин-кетин томоша қиларди.

— Яхши! Заррача доғ йўқ!— деб гўлдиради у.— Мана бунда заррадек ҳол бор! Буниси дарз кетган! Манависи бағоят чиройли! Гўзал!

Унинг рағбар юзи олмосларнинг ялт-юлт товланишидан ёришиб кетган эди. Шу он хаёлимга вилоят меҳмонхоналаридаги яшилворий эски ойналар келди, уларда нурлар жилорланмайди, уларга қарашга журъат этган одамнинг аксини миясига қон қуюлиши натижасида жоң таслим қилаётган алфозда кўрсатади.

— Хўш, қалай?— деб сўради граф Гобсекнинг елкасига қоқиб.

Кекса гўдак чўчиб тушди. У ардоқли ўйинчоқларидан бошини кўтарди-да, уларни ёзув столи устига териб қўйди ва курсига ўтирди-ю, яна ўша-ўша одобли, лоқайд ҳамда мармар тошдек ҳиссиз судхўрга айланди-қўйди.

— Сиз қанча қарз кўтармоқчисиз?

— Юз минг. Уч йил муддатга,— деди граф.

— Нима ҳам дердим, бўлади,— деб розилик билдирди Гобсек, қизил дарахтдан ясалган қимматбаҳо қутичасидан бебаҳо, аниқ тарозусини авайлаб оларкан.

У бриллиантларни тортди, эски нигинхонани чамалаб кўрди. Бу пайт унинг юзида қувонч ва буни яшириш учун интилиш ифодалари зоҳир эди. Графиня эсанкираганча ўйга чўмиб қолганди; унинг бу аҳволини кўриб мен сеvindим, зеро назаримда жувон қандай разолат ботқоғига ботганини тушунгандек эди. Бундан чиқди, ҳали у ор-номусни бутунлай йўқотмаган, балки жиндек ҳафсала қилиш ва ҳамдардлик кўрсатиб ёрдам қўлини чўзиш билан жар ёқасидан уни қутқариб қолишнинг иложи бўлар. Мен ҳаракат қилиб кўрдим.

— Бу сизнинг ўз бриллиантларингизми, хоним?— деб сўрадим ундан.

— Ҳа, жаноб,— деди у менга кибру ҳаво билан қараб.

— Кейин сотиб олиш шарт билан акт ёзинг, вайсақи,— деди Гобсек ва ўрнидан тураётиб менга ўз курсисини кўрсатди.

— Сизнинг, хоним, ҳойнаҳой эрингиз бордир?— деб иккинчи саволни бердим.

Графиня бетоқат бошини лиқиллатди.

— Акт тузишдан бош тортаман!— деб хитоб қилдим мен.

— Нега энди?— деб сўради Гобсек.

— «Нега» бўларди?— дедим мен аччиғим чиқиб, кейин чолни дераза. томон бошлаб бораётиб шипшидим:— Эрлик хотин ҳамма нарсада эрига қарам, шунинг учун битим ҳақиқий бўлмайди, сиз бундан беҳабар эдим, деб баҳона қилолмайсиз, чунки акт бор. Сиз бу бриллиантларни кўрсатишингизга тўғри келади, чунки актда уларнинг оғирлиги, баҳоси ва ҳоказолар кўрсатилади.

Гобсек бош ирғаб сўзимни бўлди ва икки хиёнатчига қаради.

— У тўғри гапиряпти. Шартлар ўзгаради. Саксон минг нақд тўланади, бриллиантлар менда қолади,— деб қўшимча қилди чол бўғиқ овозда.— Уй анжомларига битим тузганда гаровга қўшилган буюм ҳар қанақанги актлардан афзалдир.

— Лекин...— деб де Трай гап бошлаган эди, Гобсек шартта унинг гапини бўлди-да, қутичани графиняга узатди.

— Рози бўлинг ёки қайтариб олиб кетинг. Бошимни ғалвага қўйишни истамайман.

— Гунсҳингизга иқрор бўлиб, ўзингизни эрингизнинг оёғига ташланг яхшиси,— деб шипшидим графиняга.

Судхўр лабимнинг қимирлашидан нима деганимни тушунди ва менга совуқ назар ташлади.

Ёш олифта бўздек оқариб кетди. Графиня тараддудга тушиб қолди. Максим де Трай унинг ёнига келди, у ҳар қанча секин гапирмасин, барибир унинг гаплари қулоғимга чалинди: «Алвидо, қимматли Анастази. Бахтли бўл. Мен эсам... Эртагаёқ барча ташвишлардан халос бўламан».

— Жаноб!— деб хитоб қилди графиня, ялт этиб Гобсека қараб.— Мен розиман, шартларингизни қабул қиламан.

— Мана бу бошқа гап!— деди чол.— Сизни гапга кўндириш қийин экан, соҳибжамол.— У банк чекига эллик мингга имзо қўйди-да, графиняга топширди.— Бунинг қўшимчасига,— деди у Вольтернинг жилмайишидек жилмайиб,— қолган пул ҳисобига сиз учун энг ишончли ўттиз минг сўмга векселлар бераман. Баайни бу пулни тилла билан тўлагандекман. Граф де Трай ҳозиргина менга: «Менинг векселимга ҳамма вақт пул тўланади», деб айтди,— давом этди Гобсек графиняга граф имзо чеккан, куни кеча Гобсекнинг ошнalarидан бири судга оширган ва чамаси унга сув текинга пулланган векселни узатиб.

Максим де Трай гингшиди, бу гингшишда «қари муттаҳам!» деган сўз баралла сезилди.

Гобсек пинагини ҳам бузмади, картон филофдан бир жуфт тўппончани бамайлихотир олди-да, совуққина деди:

— Ҳақорат қилинган шахс сифатида биринчи бўлиб отиш ҳуқуқи менда.

— Максим,— деб базўр қичқирди графиня,— узр сўранг! Сиз жаноб Гобсекдан узр сўрашингиз керак.

— Жаноб, сизни ҳақорат қилиш ниятим йўқ эди,— деб гулдиради граф.

— Мен буни жуда яхши биламан,— деди Гобсек хотир-жам.— Сизнинг ниятингиз векселларга ҳақ тўламаслик эди.

Графиня ўрнидан турди-да, таъзим қилди ва ваҳима босди шекилли, чопганча чиқиб кетди. Граф де Трай унинг орқасидан талпинди, бироқ хайрлашаркан, бундай деди:

— Бордию бу тўғрида чурқ этиб оғиз очсангиз, жаноблар, ё сизнинг, ё менинг қоним тўкилади.

— Омин!— деди унга жавобан Гобсек тўппончаларни яшириб.— Уз қонини тўкиш учун кишининг қони бўлиши керак, чирогим, сенинг томирларингда қон ўрнига бўтана оқади.

Кўча эшик қарс этиб ёпилиб, иккала фойтун жўнаб кет-гач, Гобсек сапчиб ўрнидан турди ва ўйинга тушиб қичқирди:

— Ана, бриллиантлар менда! Улар меники! Кулинг ўргилсин бриллиантлар! Ажойиб бриллиантлар! Сув текин тушди-я! Ҳолингиз қалай, Вербруст ва Жигонне жаноблар! Сиз кекса Гобсекни лақиллатмоқчи бўлганмидингиз? Мен ўзим сизларни лақиллатдим! Мен оладиганимни олволдим! Менга етишингизга йўл бўлсин сизларга! Парвозингиз паст! Домино устида бу воқеани гапириб берганимда роса кулги-ли аҳволга тушадилар-да!

Бу қаҳрли шодлик, ялтироқ тошларни қўлга киритган ёв-войи одамнинг ғазабнок тантанаси мени ҳанг-манг қилиб қўйди. Мен тилим калимага келмай тахта бўлиб қолдим.

— Э, ҳали шу ердამисан, қароғим! Бутунлай унутиб юборибман. Бугун бирга овқатланамиз. Сеникида, ахир мен рўзгорга қарамайман-ку, анави ресторанда тортиладиган сардакларию қайлалари, шароблари меъдага тегиб кетган, улар нақ иблисни ҳам заҳарлашади.

Ниҳоят, у юзимдаги ўзгаришни кўриб, дарҳол ҳиссиз, до-қайд одамга айланди-қўйди.

У камин ёнига, манқал устида сут солинган кастрюлка турган ерга ўтираётди:

— Бун сиз тушунмайсиз,— деди.— Мен билан овқатла-нишни истайсизми? Бемалол икковимизга етади.

— Йўқ, раҳмат,— дедим мен.— Мен мудом пешинда ов-қатланаман.

Шу пайт йўлакда аллакимнинг шошиб-пишиб келаётгани эшитилди.

Кимдир Гобсекнинг эшиги тағида тўхтади ва ғазаб билан эшикни тақиллатди. Судхўр остона олдига борди-да, дарча-дан мўралаб эшикни очди. Уттиз бешларга борган бу киши унга беозор кўринди шекилли, уни ичкарига киргазди.

Келгинди оддий кийинган, савлати эса марҳум герцог Ри-

шельени эслатарди. Бу киши графинянинг эри эди: балки уни оқсуяклар орасида учратгандирсиз — ўхшатганим учун мени афв этинг; шу атрофда истиқомат қилувчи давлат ар-бобларидек басавлат эди.

— Жаноб,— деди у яна хотиржам бўлиб олган Гобсека,— хотиним сизнинг олдингизга келдимиз?

— Эҳтимол.

— Нима бало, жаноб, гапимга тушунмаяпсизми?

— Сизнинг хотинингиз билан таниш эмасман,— деди судхўр.— Бугун эрталаб олдимга жуда кўп одам келди. Эркаклар, хотинлар, йигитчаларга ўхшаш қизлар ва қизларга ўхшаш йигитчалар. Рост, эшлаш қийин менга...

— Ҳазилни қўйинг, жаноб! Мен хотинимни сўраяпман. У ҳозиргина олдингизда эди.

— У хоним сизнинг хотинингиз эканлигини мен қаёқдан билай? Мен сиз билан учрашиш бахтига ноил бўлган эмасман.

— Янглишасиз, жаноб Гобсек,— деди граф кесатиб.— Биз сиз билан бир куни хотинимнинг ётоғида учрашганмиз. Сиз хотиним бир тийин ҳам олмаган векселга пул ундиргани келгандингиз.

— Бу пулни нима эвазига тўлаганини суриштириб би-лиш — менинг ишим эмас,— деб эътироз билдирди Гобсек графга истеҳзоли назар ташлаб.— Мен унинг векселини бир ҳамкасабамдан ҳисоб-китоб қилаётганда олган эдим. Дар-воқе, ижозатингиз билан сизга шуни айтсам, граф,— деб илова қилди Гобсек заррача ҳаяжонга тушмай, сутга кофе қўшар экан,— менинг фикримча каминага ўз уйимда панд-насиҳат қилишга сизнинг ҳақингиз йўқ. Мен, жаноб, ўтган асрнинг олтмиш биринчи йилидаёқ балоғат ёшига етганман.

— Марҳаматди жаноб, сиз хотинимдан ниҳоятда паст ба-ҳода бриллиантларни сотиб олгансиз. Бу бриллиантлар уни-ки эмас, менга мерос қолган қимматбаҳо буюмдир.

— Менинг ўзимнинг олди-сотди ишларим сирини сизга очишга мажбур эмасман, лекин сизга айтиб қўяй, бордию графиня бриллиантларни сиздан бесўроқ олган экан, сиз хат орқали барча заргарларни огоҳлантириб, уларни сотиб олманглар, деб тайинлаб қўйишингиз даркор эди. Йўқса, ра-фиқангиз уларни бўлиб-бўлиб сотиб юбориши мумкин эди.

— Жаноб!— деб хитоб қилди граф.— Ахир сиз менинг хотинимни биласиз-ку!

— Тўғри.

— Эрли хотин бўлгани учун эрига бўйсунуши шарт.

— Эҳтимол.

— Бриллиантларни пуллашга унинг ҳақи йўқ!

— Рост.

— Нега энди бундай бўлди-а, жаноб?

— Бунинг сабаби бор! Мен хотинингизни биламан,

у эрига бўйсунити шарт,— гапингизга қўшиламан: у яна бошқаларга ҳам бўйсунар экан,— лекин сизнинг бриллиантларингиздан хабарим йўқ. Башарти рафиқангиз векселларга имзо чекар экан, турган гапки, у савдо-сотик битимларини ҳам туза олади, бриллиантларни харид қилиши ёки сотиш учун комиссияга олиши ҳам мумкин. Шунақасиям бўлади.

— Яхши қолинг, жаноб!— деди граф жаҳлдан ранги бўздек оқариб.— Суд бор-ку.

— Рост.

— Манави жаноб,— деб қўшимча қилди граф мени кўрсатиб,— олди-сотдининг шоҳиди бўлган.

— Эҳтимол.

Граф эшик томон юрди.

Иш қалтис тус олаётганини кўриб, орага тушишни ва рақибларни муросага келтиришни лозим топдим.

— Граф,— дедим мен,— сиз ҳақсиз, аммо жаноб Гобсекда ҳам айб йўқ. Сиз хотинингизни бир чеккада қолдириб, жаноб Гобсекни судга тортолмайсиз, зотан бу суд мажлисидан ёлғиз хотинингизнинг ўзи шарманда бўлмайди. Мен адлиячиман, давлат вакили ва ҳалол одам сифатида олди-сотди менинг кўзим олдида бўлиб ўтганини тасдиқлашга ўзимни мажбур деб биламан. Лекин мен сиз бу олди-сотдини қонунга хилоф деб бекор қилишингизга ишонмайман, боз устига сотилган бриллиантлар ҳақиқатан ҳам сизники эканлигини исботлаш маҳол. Адолат юзасидан сиз ҳақсиз, лекин қонун бўйича мағлубиятга учрашингиз аниқ. Жаноб Гобсек инсофли одам, у бриллиантларни ўзи учун жуда фойдали тарзда сотиб олганини инкор этмайди. Мен ҳам ўз бурчим ва виждоним ҳақи, шундайлигига гувоҳлик бераман. Агар сиз судга берсангиз, унинг оқибати ниҳоятда шубҳали. Мен сизга жаноб Гобсек билан муросага келишингизни маслаҳат бераман. Ахир у судда ўзининг ҳалоллигини исботлай олади, сизга эса ўша пулларни барибир тўлашингизга тўғри келади. Сиз бриллиантларингиз етти, саккиз ойга, борингки, бир йилга гаров қўйилган деб ҳисобланг, рост-да, ахир графиня олган пулни бу вақт ичида тўлолмаслигингиз мумкин-ку. Эҳтимол, сиз уларни бугуноқ сотиб олишни маъқул кўрарсиз. Албатта, бу ишда сиз етарли қафолат беришингиз керак бўлади.

Судхўр бамайлихотир нонни кофега бўктириб, парвойи фалак нонушта қиларди, бироқ «муросага келинг», деган гапни эшитиб, ялт этиб менга қаради. Бу унинг: «Баракалла! Мен берган сабоқ бекор кетмабди», дегани эди. Мен унга нигоҳимни ташладим, бунинг маъносини у дарров тушунди: «Бу иш шубҳали ва хавфлидир, сиз дарҳол келишиб, шартнома тузинингиз даркор». Судда мен бор ҳақиқатни гапиришимни билиб, Гобсек тихирлик қилмади. Граф лутфан жилмайиб, менга миннатдорлик билдирди. Айёрлик ва очкўзлик

бобида Гобсек ҳар қандай дипломатик конгресс иштирокчиларини бир чуқишда қочирадиган узоқ музокаралардан кейин мен акт туздим, бунда граф Гобсекдан бу маблағга қарз процентларини қўшган ҳолда саксон беш минг франк олганига иқдор бўлди, Гобсек эса, қарз бутунлай тўланса, бриллиантларни графга қайтариб бериш мажбуриятини олди.

— Бу қандай исрофгарчилик!— деб хитоб қилди графнинг эри афсус-надомат билан актга имзо чекар экан.— Бу мушкул аҳволдан қандай қилиб қутулиб кетиш мумкин экан?

— Жаноб, болаларингиз кўпми?— жиддий оҳангда сўради Гобсек.

Бу саволдан граф сесканиб кетди, кекса судхўр гўё тажрибали врачдек дарҳол оғриётган жойни топган эди. У чурқ этиб оғиз очмади.

— Шундай экан-да,— деб гўлдиради Гобсек ўшшайиб турган графнинг аҳвол-руҳиясини тушуниб.— Мен бошингиздан ўтганларини беш қўлимдек биламан. Бу аёл — иблис, сиз ҳамон уни сеvasиз шекилли. Тушунаман! У ҳатто мени ҳам ҳаяжонга сола билди. Балки сиз мол-дунёингизни сақлаб қолишни ва биттами-иккитами фарзандингизга олиб қўйишни истарсиз? Сизга маслаҳатим шуки, айш-ишрат қилинг, хў-жакўрсинга қарта ўйнанг, пулларингизни елга совуринг ва тез-тез Гобсекнинг олдига келиб туринг. Оқсуяклар доирасида мени жуҳуд, ваҳший, судхўр, қароқчи деб аташади, сени у кафангадо қилади, дейишади. Тупураман бу гапларга! Мени ҳақорат қилган дилозор хор бўлади. Камина қулингиз тўппончадан беҳато отади, қиличбозликнинг ҳам ҳадисини олган. Буни ҳамма билади. Яна сизга маслаҳатим шуки, ишончли дўст топинг, эвини қилолсангиз, ёлғондака олди-сотди йўли билан бутун мол-мулкнингизни унга топшинг... Фарзандингиз вояга етканда, бутун мулкнингиз ўшаларга тақсимланади... Сиз юристларда бу нима дейилади? Фидеикомис шекилли?— деб сўради у менга ўгирилиб.

Ўз хаёллари билан банд бўлган граф кетиши олдидан Гобсекка шундай деди:

— Эртага пулингизни келтириб бераман. Бриллиантларни тахт қилиб туринг.

Биз холи қолгач Гобсек нафрат билан сўз қотди:

— Менимча, у сизнинг барча инсофли одамларингиз каби лақма.

— Яхшиси, оташин муҳаббат қурбони, денг.

— Гаров хати учун пулни сизга граф тўлай қолсин,— деди Гобсек мен у билан хайрлашаётганимда.

Менга оқсуяк аёлнинг қабих сирларини фош этган ўша воқеадан кейин бир куни эрталаб ҳузуримга граф кириб келди.

— Жаноб, — деди у кабинетимга киргач. — Мен жуда ҳам муҳим иш юзасидан сиз билан маслаҳатлашмоқчиман. Шунингизга эътироз этаманки, сизга бутунлай ишонаман ва умид қиламанки, буни исботлайман. Де Гранлье ишида тутган йўлингиз ҳар қандай мақтовга лойиқ. (Мана кўрдингизми, хоним, — деди адлиячи виконтесса томонга ўгирилиб. — Сизга оддийгина хизмат кўрсатдим, бунинг учун эса неча марта мақтовга сазовор бўлдим...) Мен графга эътироз билан таъзим қилдим ва мен фақат ҳалол одамнинг бурчини адо этдим, дедим.

— Гап бундай, жаноб, мен у ғаройиб одам ҳақида хўп сўраб-суришгирдим. Ахир ҳозирги тутган мавқенгиз унинг шарофатидан-ку. Олган маълумотларимга асосланиб айта оламанки, ўша Гобсек шарму ҳаёсизлар мактабининг худо урган файласуфи. Унинг ҳалоллиги ҳақида фикрингиз қандай?

— Граф, — дедим мен. — Гобсек менга ҳиммат қилди... Ун беш процентдан, — деб илова қилдим кулиб. — Бироқ унинг ҳасислиги менга сира бегона одам билан очиқ гапирш ҳуқуқини бермайди.

— Гапираверинг, жаноб. Сизнинг ростгўйлигингиз на унга, на сизга зарар етказди. Мен бу судхўр сиймосида фарриштани кўришни умид қилмайман.

Гобсек отанинг, — дедим мен, — бир қондаси бор, унга доимо амал қилади. У пулни товар деб ҳисоблайди, вазиятга қараб ҳеч пинагини бузмай уни ё арзон, ё қиммат пуллайди. Унинг фикрича, қарзи эвазига катта процент оладиган судхўр ҳам ҳар бир даромадли ишда ва олди-сотдида қатнашадиган одам каби капиталистдир. Бордию унинг молиявий принципларини ва одамзоднинг табиати ҳақидаги мулоҳазаларини олиб ташласа, имоним комилки, бу хусусиятларсиз у бутун бошли Парижда энг инсофли одамдир. Унда икки нарса мавжуд: зикналик ва файласуфлик, пастарин ва улуғ инсон. Башарти мен ёш-ёш болаларимни етим қолдириб ўлиб кетсам, уларни у ўз бағрига олади. Мана, жаноб, шахсий кузатишларимга таяниб Гобсекни шундай одам деб биламан. Унинг ўтмиши ҳақида мен ҳеч нарса билмайман. Эҳтимол у қароқчи бўлгандир: эҳтимол овораи жаҳон дарбадар юргандир, бриллиантлар ва одамларни, аёлларни ва давлат сирларини сотгандир, лекин имоним комилки, биронта одам синовларда унчалик тобланмаган. Мен қарзимни олиб келиб, ҳаммасини тўлаб ундан қутулганимдан кейин ётиғи билан мендан қандай ниятда бунчалик кўп процент ҳақ олдингиз ва ўз дўстингизга ёрдам қилиш истагингиз бор экан, нега бу ҳимматни тамомила беғараз қилмадингиз, деб сўрадим. «Ўғлим, мен сени миннатдорлик билдириш заруратидан халос қилдим, қолаверса, сен ўзингни менга муте билмайсан. Шу боис биз дунёда энг қалин дўстлармиз». Унинг бу жавоби,

жаноб, Гобсекнинг феълини мен айтган гаплардан кўра аниқроқ очиб беради.

«Қарорим қатъий,— деди граф.— Мол-мулкимни Гобсекнинг ҳукмига топшириш ҳақидаги зарур қоғозларни тайёрлайверинг. Мен, жаноб, қарши тилхат ёзишни фақат сизга ишонаман, бунда у олди-сотди қалбаки эканлигини баён қилади, мол-мулкимни ўзим истаганимча ишлатишимга ва уни балоғатга етганидан кейин тўнғич ўғлимнинг қўлига топширишга сўз беради. Лекин мен сизга бир нарсани айтиб қўймоғим керак: тилхатни уйимда сақлашга қўрқаман. Уғлим онасига шундай меҳр қўйганки, бу қимматбаҳо ҳужжатни унга ишониб топширолмайман. Уни ўзингиз сақлаб қўйишингизни сиздан илтимос қиламан. Бордию Гобсек ўлиб-нетиб қолгудек бўлса, менинг мол-мулкимни сизга мерос қолдиради. Шундай қилиб, ҳаммаси ўйлаб қўйилган.

Граф гапдан тўхтади, у жуда ҳаяжонланган кўринарди.

— Безовта қилганим учун минг карра узр,— деди у ниҳоят,— очиги, мен қаттиқ изтиробдаман, саломатлигим ҳам яхши эмас, нуқул хавотирга солади. Анави кўнгилсиз воқеа менга шафқатсиз зарба бўлди. Қўрқаманки, узоқ яшамайман, шу вайдан кескин чоралар кўришга мажбурман.

— Жаноб,— дедим мен,— авваламбор ишончингиз учун миннатдорлик билдиришимга ижозат этинг. Мен бу ишончингизни оқлаш учун диққатингизни бир нарсага жалб этмоқчиман, сиз кўрадиган тадбирлар кенжа фарзандларингизни бахтсиз қилади, ахир улар ҳам сизнинг номингизда-ку. Борингки, хотинингиз сизнинг олдингизда гуноҳкор бўлсин, лекин сиз барибир уни қачонлардир севгансиз, шунинг учун унинг болалари маълум даражада таъминланишга ҳақли. Мен сизга шуни айтиб қўяй, бордию уларнинг улуши аниқ кўрсатилмаса, сиз менинг зиммамга юклаётган фахрли мажбуриятни ўз устимга ололмайман.

Граф сесканиб кетди, кўзларига ёш қалқидию қўлимни маҳкам сиқиб деди:

— Мен сизни яхши билмаган эканман. Сиз менга ҳам озор бердингиз, ҳам хурсанд қилдингиз. Ҳа, қарши тилхатнинг биринчи моддасидаёқ у болаларга қанча улуш ажратишни таъкидлаш керак.

Мен уни конторамнинг эшигигача кузатиб чиқдим, шунда унинг чиройи адолатли иш қилгани учун қониққанидан порлаб кетганини кўрдим. Мана, Камилла, ёш жувонлар тайғончоқ йўлдан жаҳаннамга шундай қулаб кетишлари мумкин. Баъзан зиёфатларда биргина рақсга тушишу фортепьяно ёнида қўшиқ айтиш ва шаҳар ташқарисида сайр қилиш ўнганмайдиған бахтсизликка олиб келиши мумкин. Манманлик овозига қулоқ осиб, ёшликнинг ҳавойи истаклари гирдобига ўзларини отиб, бунга уларнинг ўзлари талпинадилар! Аёл маълум чегарадан чиқса бас, у албатта уч фурия-

га¹ рўбарў бўлади, буларнинг номи — шармандалик, пушаймон, муҳтожлик — ана шундан кейин...

— Боёқиш Камилла, кўзлари юмилиб кетяпти, — деб гап қистирди виконтесса Дервилнинг сўзини бўлиб. — Бора қол, қизим, ўрнингга ёт. Қўрқинчли воқеалар билан сени қўрқитишнинг ҳожати йўқ, сен шуидоғам покдомон, олиҳиммат бўлиб қоласан.

Камилла де Гранлье онасининг муддаосини тушуниб хонани тарк этди.

— Сиз жуда ошириб юбордингиз, қимматли Дервиль, — деди виконтесса. — Ишончли вакил ҳар ҳолда она ҳам эмас, воиз ҳам.

— Лекин газеталар бундан минг чандон бўрттириб ёзади...

— Азизим! — деди виконтесса таажжубга тушиб. — Чиндан ҳам сизни таниёлмаяман! Наҳотки сиз менинг қизимни газета ўқийди, деб ўйласангиз? Давом этинг, — деб қўшимча қилди у.

— Графнинг мол-мулки Гобсек қўлига ўтганлиги ҳақидаги васиқанинг тасдиқланганига уч ойдан кўпроқ вақт ўтди...

— Энди графнинг исм-шарифини очиқ айтсангиз бўлади, қизим йўқ бу ерда, унинг исми де Ресто, — деди виконтесса.

— Жуда соз, — деди ишончли вакил рози бўлиб. — Орадан бир қанча вақт ўтди, лекин мен олди-сотди ҳақидаги муҳим ҳужжатни қўлимга олмадим. Ахир у менда сақланиши лозим эди-да. Парижда адвокатларни кундалик ташвишлар шундай банд этадики, улар ўз мижозларининг ишларига ҳожатмандларнинг ўзлари каби кўп вақт ажратолмайдилар. Истисно сифатида баъзи ишларнигина биз ўришлатамиз. Аммо, ҳар қалай, бир кун Гобсекни уйимда меҳмон қила туриб, мен ундан, хабарингиз йўқми, негадир жаноб де Рестодан ҳеч дарак йўғ-а, деб сўрадим.

— Бунга жиддий сабаблар бор, — деб жавоб берди чол. — Граф ўлим тўшагида ётибди. Кўнгли нозик одам. Бундайлар ғам-ғуссага бардош беролмайдилар, ғам-ғусса уларни гўрга тикади. Ҳаёт — мураккаб, оғир ҳунар, унга ўрганиш учун тирришиш керак. Ҳаётни билган одам, унинг оғусини тотиганида юрагининг пай толаси чиниқади, пишиқ бўлади, бу унга ўз таъсирчанлигини идора қилишига имкон беради. Асаблар унда пўлат пружинадан қолишмайди, қайиладую синмайди. Боз устига ҳазм қилиши яхши бўлса, бундай одам Ливан кедрлари каби узоқ умр кўради. Ажойиб дарахтлар-да ўзиям.

— Наҳотки граф ўлса? — деб хитоб қилдим мен.

— Қим билади тагин, — деди Гобсек. — Унинг мероси ҳақидаги иш сизга наф келтиради.

¹ Фурия — қадимги Рим мифологиясида — қасос олувчи илоҳийлардан бири. [Тарж.]

Мен меҳмонга қарадим ва унинг нияти нималигини билишга ҳаракат қилдим.

— Менга шуни тушунтириб берсангиз, малол келмаса, нима учун ҳамма одамлар ичида менгаю графга ҳамдардлик кўрсатдингиз?

— Чунки фақат сизларгина ҳеч қандай найрангсиз менга ишондингиз.

Гарчи бу жавоб қарши тилхат йўқолган тақдирда ҳам Гобсек ўз мавқеини суйистеъмол қилмайди, деган гапга мени ишонтирса-да, барибир графни бориб кўришга жазм қилдим. Қандайдир ишни баҳона қилиб уйдан Гобсек билан бирга чиқдим. Гельдер кўчасига кўз очиб юмгунча етиб келдим. Мени графиня кичик болалари билан кўнгил очиб ўтирган меҳмонхонага олиб кирдилар. Уй хизматкори мен келганимни хабар қилганида у сапчиб ўрнидан турди, бир кўнгли истиқболимга пешвоз чиқмоқчи ҳам бўлди-ю, бироқ бу аҳдидан қайтиб ўтирди ва индамай камин олдидаги курсини кўрсатди. Дарҳол у худди чеҳрасига ниқоб тутгандек бўлди, одатда оқсуяк аёллар ўз эҳтиросларини шундай усталик билан яширадилар. Бошидан кечирган кўргиликлар унинг ҳуснига рахна солган, бироқ чеҳрасининг гўзал тархлари унинг аввалги латофатию чиройини билдириб турар эди.

— Графда муҳим гапим бор эди: у билан, хоним, суҳбатлашсам дегандим.

— Бунинг урдасидан чиқолсангиз, мендан бахтлироқ экансиз,— деб луқма ташлади графиня менинг гапимни бўлиб.— Граф ҳеч кимни кўришни истамайди, врачнинг келиши ҳам унга малол келади, ҳар қандай меҳрибонликдан, менинг гамхўрлигимдан ҳам бош тортади. Беморлар ўзи галати бўлишади. Улар худди болалардек нима ишташларини яхши билишмайди.

Графиня шолғомдек қизариб кетди. Мен эсам Гобсекка ўхшаб қўрс гапириб юборганимни ўйлаб пушаймон едим ва суҳбат мавзуини ўзгартиришга ошиқдим.

— Ҳар ҳолда, беморни ҳаммавақт ёлғиз қолдирмаслик керак,— дедим ва унга диққат билан тикилдим.

Бироқ бу сафар у қизармади, назаримда менга сирини ошқор қилишни истамасди.

— Тушунинг ахир, хоним,— деб яна гап бошладим,— менинг саркашлигим шунчаки қизиқсинишдан эмас. Гап муҳим моддий манфаатдорликда...

Шундай дедиму нотўғри йўлдан кетаётганимни фаҳмлаб тилимни тишлаб қолдим. Графиня лақмалик қилганимдан дарров фойдаланди.

— Эр билан хотиннинг манфаати бир-ку.

— Маъзур тутасиз, мен бу ерга фақат графга алоқадор иш билан келганман,— дедим мен эътироз билдириб.

— Мен ҳозир буюраман, гаплашмоқчи эканлигингизни унга хабар қилишади.

Гарчи графиня бу гапни очиқ чирой ва хушмуомалалик билан айтган бўлса-да, мен у ўла қолса ҳам мени эрининг ёнига қўймаслигини англадим.

Биз яна бир оз майда-чуйда нарсалар ҳақида гаплашдик. Мен бу вақт ичида диққат билан уни кузатиб турдим. Графиня барча аёллар каби қандай иш тутишини ўйлаб, режа тузиб олди-ю, аёлларгагина хос хиёнаткорликнинг олий намунасини ифода этувчи бу режасини жуда усталик билан яширди. Айтиш даҳшат, мен унинг қўлидан ҳар нарса, ҳатто жиноят қилиш ҳам келиши мумкинлигидан хавфсирадим. Ахир ҳар бир имо-ишорасидан, нигоҳидан, ўзини тутишидан, гап оҳангидан келажакда ҳоли нима кечишини билганлиги сезилиб турарди. Мен у билан хайрлашиб чиқиб кетдим... Энди мен сизга кейинчалик ошкор бўлган баъзи тафсилотларни илова қилган ҳолда бу драманинг охириги саҳнасини сўзлаб бераман. Дарвоқе, бу тафсилотларни ер тагида илон қимирласа биладиган Гобсек икковимиз аниқладик. Граф де Ресто ўзини айш-ишрат уммонига отиб, мол-дунёсини елга совура бошлагач, эр-хотин орасида ўзгаларнинг назаридан четда жанжаллар бўлиб турган, булар граф хотинидан яна кўпроқ нафратланишига сабаб бўлган. У қаттиқ оғриб, кўрпа-тўшак қилиб ётиб олгач, хотинига ва кичик фарзандларига нафрати аланга олиб кетди: ётоғига киришни уларга тақиқлаб қўйди, бордию бу тартибни бузишса, ҳаёти учун хавфли шундай тутқалоқ тутиб қолардики, врачнинг ўзи, эрингизнинг амрига бўйсунинг, деб графиняга илтижо қилди. Графиня де Ресто оилавий мол-дунёси, мулки, фермаси, ҳатто ўзи яшаб турган уй кўзига афсонавий сеҳргар, бутун бойлигини ютиб юбораётган юхо бўлиб кўринадиган Гобсекнинг комига кириб кетаётганини кўриб эрининг нияти бузуқлигини фаҳмлади. Де Трай кредиторларнинг таъқибидан қутулиш учун Англияда саёҳат қилиб юрарди. Фақат угина судхўр графга графинядан ўзини ҳимоя қилиш йўлини ўргатганини, кўрилган яширин чора-тадбирларни осонгина тушунтириб бериши мумкин эди. Айтишларича, у узоқ вақт имзо чекишдан бош тортибди, бу эса, бизнинг қонунларга кўра эр-хотиннинг мол-мулки сотилганида зарур. Аммо граф бир амаллаб унинг розилигини олган. Графиня граф ўз мол-мулкини пулга айлантиради ва жарақ-жарақ пуллар қандайдир нотариуснинг яширин шкафида ёки банкда сақланади, деб тасаввур қилган эди. Унинг мўлжалича, жаноб де Рестонинг қўлида шундай ҳужжат бор эдики, тўнғич ўғли бу билан меросдан чекига тушган улушини ундира олиши мумкин эди. Шу боис у эрининг ётоғини мижжа қоқмай кузатишга жазм қилган эди. Уйда у ягона ҳокима эди ва ҳаммани ўзининг жосусига айлантирганди. Узуқун у эрининг ётоғи

олдидаги меҳмонхонада унинг ҳар бир сўзига, шитир-шитирига қулоқ солиб ўтирар, кечаси эса унга шу ернинг ўзига жой солиб беришар, лекин у мижжа қоқмас эди. Врач батамом унинг тарафида эди. Унинг эрига сохта садоқати ҳаммани ҳайратга соларди. Бевафолик ва ҳийлакорлик қон-қонига сингиб кетган бу жувон эри нима сабабдан жирканишини изҳор этганини яшириб, ўзини беҳад ғам-алам чекаётган мотамсаро кўрсатиб, эл оғзига тушди. Одоб-ахлоқ бобида ўзларини покдомон ҳисоблайдиган аёллар, у ўз гуноҳини ювди, деб топишди. Бироқ унинг кўзи ўнгидан нуқул муҳтожлик турар, лаванглик қилса гўё қашшоқлик гиппа томоғидан оладигандек туюлар эди. Эри ўлим тўшагида инграб ётган ерида уни ёнидан қувган. Энди хотин эрининг атрофини сирли доира билан ўраб олган эди. У эридан ҳам йироқ, ҳам яқин эди, барча ҳақ-ҳуқуқлардан маҳрум эса-да, қудратли, ўзини вафодор хотин қилиб кўрсатарди, бироқ унинг ўлимини кутар ва бойлигини қўлга киритишни хоҳларди. У баайни қумда ин ковлаб, ҳар бир қум заррасининг тўкилишига қулоқ тутиб, ин тубида ўлжа пойлаб яшириниб ётган ҳашоратга ўхшарди. Энг қаттиққўл адаб ўргатувчи ҳам чор-ночор графиняни меҳрибон она деб эътироф этган бўларди. Айтишларича, отасининг ўлими унга сабоқ бўлибди. У болаларини жон-дилидан суяр ва ўзининг нопок ҳаётини улардан яширар эди; норасида болаларни чалғитиш ва улар кўзига ўзини оппоқ кўрсатиш қийин эмасди, у болаларига жуда яхши таълим ва тарбия берди. Тан бераман, мен бу аёлга ҳайрат ва ўқинч билан қарардим, бу қилигим учун Гобсек яқингинада менга тегажоқлик қилар эди. Шу кезларда графиня Максим де Трайнинг фирибгарлигига иқроор бўлди ва аччиқ кўз ёшлари билан аввалги гуноҳларини юва бошлади. Аминманки, эрининг мол-мулкни эгаллаб олиш учун қилган ишлари албатта разилона бўлса-да, барибир бунга уци оналик муҳаббати, улар олдидаги гуноҳини ювиш истаги ундаган эди. Жўшқин муҳаббат завқ-шавқини бошидан кечирган ҳар қандай аёл сингари эндиликда у сидқидилдан эзгуликка интиларди. Эҳтимол у айш-ишратда кечирган ҳаётининг самараси бўлмиш аччиқ мевани тотиб кўргачгина эзгуликнинг қадрига етган эди. Ҳар сафар катта ўғли Эрнест отасининг хонасидан чиққанида графиня уни сўроққа тутар, илондек авраб граф нима қилганини, нима деганини суриштирар эди. Ўғли: онам отамни чексиз севгани учун суриштиряпти, деб ўйлаб, унинг саволларига бажонидил жавоб берарди. Менинг боришим графиняни саросимага солиб қўйди, у менинг қиёфамда эрининг ғаразли ниятларини амалга оширувчи қора ниятли кимсани кўрди ва мени жон таслим қилаётган эрининг ёнига қўймасликка аҳд қилди. Мен қандайдир корибад бўлганини пайқадим ва қарши тилхатларнинг тақдири ҳақида ташвишланганим учун қандай бўлмасин жаноб де

Ресто билан учрашишга ҳаракат қилдим. Мен бу ҳужжатлар графинянинг қўлига тушиб қолишидан, графиня буларни рўкач қилиши мумкинлигидан, оқибатда у билан Гобсек орасида ҳеч тугалмас даъволаниш бошланиб кетишидан хавотир олардим. Мен бу судхўрнинг феълени яхши билардим, у граф топширган мол-мулкни графиняга бермаслигига имоним комил эди. Лекин фақат ўзимгина ишга тушириб юбора оладиган бу тилхатларда суд можаросини бошлашга сабаб бўлувчи далиллар хийла кўп эди. Бу шўриши гавгонинг олдини олиш учун мен иккинчи марта графиняникига бордим.

— Мен шуни аниқладимки, хоним,— деди Дервиль виконтесса Гранльега сирли тусда,— биз кундалик ташвишлар билан бўлиб, етарли аҳамият бермайдиган бир ахлоқий сир бор экан. Мен табиатан кузатувчан бўлганимдан ўзим олиб боришимга тўғри келган, айниқса, одамларда тама ва ғаразғўйлик ўти аланга олган ишларни беихтиёр таҳлил қилардим. Биласизми, рақибларнинг бир-бирининг яширин фикрларини ва ниятларни билиб олиш бобидаги ажойиб салоҳиятларига бир неча бор амин бўлдим. Баъзан икки рақиб ўта сезгирлик ва шундай фаҳм-фаросат намуналарини намойиш этишардики, худди ошиқ-маъшуқа бир-бирининг дилидагини билиб тургани каби улар ҳам бир-бирларининг кўнгилларида нима борлигини кўриб-билиб туришарди. Мана, ниҳоят, биз графиня икковимиз холи қолгач, мени унинг кўришига кўзи, отишга ўқи йўқлигини дарров тушундим. Гарчи буни у тавозе ва шод-хуррамлик пардаси билан яширса-да, фаҳмладим. Ахир мен унинг сирларидан беихтиёр воқиф эдим, аёллар эса сирини биладиган одамни ёмон кўришади. У, ҳар қалай, эрининг ишончли вакили бўлсам ҳамки, эри ҳали мол-мулкни менга топширишга улгурмаганини фаҳмлади. Мен ўша куни орамизда бўлиб ўтган гапларни гапириб, вақтингизни олмайман. Фақат шуни айта оламанки, ҳаётимда олиб борган олишувларим ичида энг хавфлиси шу бўлгани аниқ. Кишини йўлдан оздириш бобида табиатнинг барча сеҳру жодуларидан баҳраманд бўлган бу аёл ўзини гоҳ ройиш, гоҳ манман, гоҳ хушмуомала, гоҳ содда қилиб кўрсатар эди. У ҳатто юрагимда эҳтирос ўтини алангалатиб, мени ром қилмоқчи ҳам бўлди, бироқ барча уриниши зое кетди. Кетишга чоғланганимда кўзлари шундай қаҳру ғазаб билан чақнадики, мен ҳатто қалтираб кетдим. Биз ёвлашиб қолдик. У ўзига қолса мени йўқ қилиб юборишга тайёр эди. Мен эсам унга ачинардим, лекин бу тахлит аёлларга ачиниш қаттиқ ҳақорат билан баробар. Бу ачинишни у хайрлашаётганимизда мен назокат билан айтган гаплардан тушунди. Мен унга, ҳар қанча уринманг, барибир ютқазинингиз муқаррар, сизни қашшоқлик кутади, деб тушунтирдим. Чамаси у ваҳимага тушиб қолди.

— Бордию мен граф билан гаплашолганимда, лоақал болаларингизнинг тақдири...

— Йўқ! Унда ҳамма нарсада сизга муте бўлиб қоламан!— деб хитоб қилди у сўзимни бўлиб, нафрат билан қўлини силкитар экан.

Орамиздаги кураш шундай ошкора тус олгач, муҳтожликка гирифтор бўладиган бу оилани ўзим халос қилишга жазм этдим. Бу мақсадим йўлида мен зарур бўлса ҳаттоки юридик жиҳатдан қонунсиз ишлар қилишгача бел боғладим. Мен мана бундай иш кўрдим. Мен граф Рестога қарши иш қўзғаб у Гобсекдан ёлғондака қарз бўлган барча пулни даъво қилдим ва ижро варақаси олдим. Турган гапки, графиня суд қарорини ҳаммадан яширишга мажбур бўлди, бу қарор менга граф ўлганидан кейин унинг мол-мулкани хатлаш ҳуқуқини берарди. Кейин мен граф хонадонидagi хизматчилардан бирини ўзимга оғдириб олдим, у хўжайини гарчи тун яримда бўлса ҳамки жон талвасасига тушса, мени хабардор этишга сўз берди. Мен қўққисдан кириб келиб, ҳозироқ мол-мулкни рўйхатга оламан, деб пўписа қилиб графиняни қўрқитишга ва шу йўл билан графда сақланаётган ҳужжатни сақлаб қолишга бел боғладим. Кейинчалик шуни билдимки, бу аёл ўлаётган эрининг оҳу ноласига қулоқ тутган кўйи «Гражданлар кодекси»ни титкилаган экан. Ўлим тўшагида жон таллашиб ётган аламдийдани ўраб олган меросхўрларнинг қалбига назар ташлашнинг иложи бўлганда биз даҳшатли манзарани кўрган бўлардик. Бунда қанчадан-қанча ғараз, тама, макр бор эди. Буларнинг ҳаммаси тагин пул учун! Келинг, бу тафсилотларга чек қўямиз, шундоғам улар бир-бирдан жирканч, лекин булар мазкур аёлнинг изтиробларини, эрининг азобларини кўз ўнгимизга келтиришимизга ёрдам беради ва ўзларининг фожиаларига ўхшаш онлавий фожиаларини яшириб турган пардани кўтаради. Граф де Ресто тақдирига тан бериб хонанишинликда икки ой кўрпа-тўшак қилиб ётди. Бедаво дард секин-аста аъзойи баданини ва онгини барбод этди. У баъзан касалларда учрайдиган ва тушунтириб бўлмайдиган хурмача қилиқлар чиқарди, у хонасини супуриб-сидиришни ман қилди. Ҳар қандай хизматлардан воз кечди, ҳатто ўрнини қайта солишларига ҳам йўл қўймасди. Ҳамма нарса жонига текканлиги хонадаги жиҳозларнинг тартибсизлигида кўринарди, энг нозик, бежирим буюмларни ҳам чанг ва ўргимчак ини босиб ётарди. Бир вақтлар бой ва нозиктаъб одамга хонадаги тартибсизлигу ифлослик гўё ҳузур бағишлаётгандек эди. Бу ерда камин, ёзув столи ва стуллар устида касал учун келтирилган дори-дармонлар уюлиб ётар, қаёққа қараманг, дорили ёки дорисиз кир-чир шишачалар, ички кўйлақлар, синган тарелкалар кўзга ташланар, камин олдида қопқоқсиз грелка ётар, минерал суви тўкиб ташланмаган ванна турар эди. Бу мудҳиш тартибсизликнинг

ҳар бир бўлагидан инсон ҳаётининг емирилиши сезиларди. Ажал одамни томоғидан гиппа бўғишга тайёрланар экан, кучини буюмларда синаб кўришга қасд қилгандек эди. Кундузги ёруғлиқ графни ваҳимага солгани боисидан дераза эшиклари тақатақ берк турар, нимқоронғиликда хона яна ҳам тундроқ кўринар эди. Бемор чўпдек озиб кетган эди. Фақат унинг ялтироқ кўзларида ҳаётнинг сўнгги учқуни милтиллаб турарди. Унинг сўниқ, рангпар юзига ажал соя солган эди, олдирмай қўйганидан ўсиб кетган узун соч толимлари ич-ичига ботган лунжларига тушиб туриши бу таассуротни кучайтирарди. У зоҳидларни эслатарди. Ғам-ғусса ундаги барча инсоний туйғуларни сўндирган эди. Ахир у ҳали элликка ҳам бормаган, бир вақтлар бутун Париж уни шукуҳли ва бахтли одам сифатида кўрган эди!

Бир кунни эрталаб, 1824 йил декабрь бошларида, графнинг ўғли Эрнест чуқур ғусса билан отасига тикилиб ўтирган эди. Отаси қимирлаб, унга қарайди.

— Оғрияптими, дада?

— Йўқ,— дейди граф қалбни зирқиратувчи жилмайиб.— Нуқул бу ерим ҳам юрагимнинг таги!

Шуни деб у чиллакдек бармоқларини бошига теккизади, кейин шундай изтиробли боқиб қўлини пачақ кўкрагига босади, ўғли йиғлаб юборади.

— Нимага Дервиль келмаяпти-а?— деб сўрайди граф ўз хизматкоридан. Граф уни ўзининг содиқ хизматкори деб билар, аслида эса у тамоман хотини тарафида эди.— Бу қанақаси, Морис?— деб хитоб қилди граф жон бераётиб, сўнг кўзғалиб, тўшакда ўтирди: чамаси онги бутунлай тиниқлашган эди.— Кейинги икки ҳафта ичида сизни камида етти марта ишончли вакилини чақириб келишга юбордим, ҳамон ундан дарак йўқ. Нима, мени майна қиляпсизми? Ҳозироқ, шу дақиқада бориб уни олиб келинг! Агар бўйин товласангиз, ўрнимдан туриб, ўзим бораман...

— Графиня,— деди камердинер меҳмонхонага чиққач,— графнинг гапини эшитдингизми? Бу ёғи қандоқ бўлди?

— Ҳеч нарсаси, ўзингизни ўша вакилнинг олдига кетаётган қилиб кўрсатинг, қайтиб келгач, графга, у Париждан қирқ лье¹ нарига муҳим суд мажлисига жўнаб кетибди, деб хабар қилинг. Ҳафтанинг охирида келармиш, деб қўшиб қўйинг.

«Қасаллар ўлимлари яқин қолганига сира ишонишмайди. У вакилнинг қайтишини бемалол кутади», деб кўнглидан ўтказди графиня. Кунни кеча врач унга, граф бир кунга ҳам бормади, деган эди. Орадан икки соат ўтгач хизматкор унга кўнгилсиз хабарни етказгач, граф қаттиқ ташвишга тушди.

— Э, худо!— деб шивирлади у.— Бутун умидим сендан!

¹ Лье — Францияда 4,5 километрга тенг қадимги узунлик ўлчови.
{Тарж.}

У ўглига узоқ тикилиб турди-да, ниҳоят унга бундай деди:

— Эрнест, болагинам, ҳали сен ёшсан, лекин қалбинг тоза, ўлаётган отага берилган ваъданинг муқаддаслигини тушунасан... Сен сир сақлашга, уни қалбингда қаттиқ асрашга, буни ҳатто онангдан ҳам яширишга қодирмисан? Бутун уйда мен эндиликда фақат сенга ишонаман. Менинг ишончимни оқлай оласанми?

— Ҳа, дада.

— Гап бундай, Эрнест, ҳозир мен сенга муҳрланган конверт бераман: у Дервилга тегиши керак. Уни эҳтиёт қил, яхшилаб яшир, токи унинг сендалигига ҳеч ким шубҳа қилмасин. Уйдан ҳеч кимга билдирмай чиққин-да, уни бурчакдаги почта қутисига ташлагин.

— Хўп бўлади, дада.

— Сенга ишонсам бўладими?

— Ҳа, дада.

— Кел, мени ўп. Энди ўлиш менга унча оғир бўлмайди, болажоним. Олти, етти йилдан кейин бунинг қандай муҳим сирлигини биласан, сен фаҳму фаросатинг ва отангга садоқатинг учун тақдирланасан. Ушанда сени қанчалик севганимга амин бўласан. Энди мени бир зум холи қўй ва ёнимга ҳеч кимни киритма.

Эрнест меҳмонхонага чиқди ва у бу ерда турган онасини кўрди.

— Эрнест, — деб шипшиди у, — бу ёққа кел. — У ўтирди ва ўглини ўзига тортиб бағрига маҳкам босди-да, меҳр билан ўпди. — Эрнест, отанг сен билан гаплашдимми ҳозир?

— Ҳа, ойи.

— Нималар деди у сенга?

— Айтолмайман, ойи.

— Оҳ, қанчалик ўктам боласан! — деб хитоб қилди графиня ва уни қизгин ўпди. — Сир сақлай олишингдан қанчалар хурсандман! Одам учун энг муҳим икки қондани ҳеч қачон унутма, булар ёлғон сўзламаслик ва ваъданинг устидан чиқиш.

— Ойижон, намунча яхшисиз-а! Сиз, албатта, ҳаётингизда ҳеч ёлғон сўзламагансиз! Ишонаман бунга.

— Йўқ, Эрнест, баъзида ёлғон гапирганман. Сўзимнинг устидан чиқмаганман, лекин бутунлай ноилож қолган вақтларимдагина шундоқ қилганман. Менга қара, сен катта, ақлли боласан, отанг мени ўзидан четлатаётганини, ғамхўрлигимдан ҳазар қилаётганини ўзинг кўриб турибсан. Бу адолатсизлик. Уни қанчалик севишимни кўряпсан-ку.

— Ҳа, ойи.

— Боёқиш ўғлим, — деди графиня кўз ёшларини шашқатор оқизиб. — Ҳаммасига ёмон одамлар айбдор, улар менга туҳмат қилишди, отанг билан мени ажратиб юбормоқчи бў-

лишиди. Чунки бу кишилар ғаразғўй ва бахилдирлар. Улар бизнинг давлатимизни тортиб олиб, ўзлариники қилмоқчилар. Агар отанг соғ бўлганида орамиздаги жанжал тезда бартараф бўларди, у меҳрибон, мени севади, ўзининг хато қилганини тушунарди. Бироқ касаллик унинг ақлу идрокига раҳна солди, менга бўлган нафрати кўнглида чуқур илдиз отиб, қандайдир телбаликка айланди. Шундан кейин бошқа болаларга қараганда сенга меҳри ошиб кетди. Бу ҳам унинг ақли хиралашганини кўрсатади. Ахир ўзинг ҳам у касал бўлишидан аввал Полина билан Жоржни сендан кам севмаганини биласан-ку. Эндиликда ҳамма нарса унинг инжиқлигига боғлиқ. Сенга бўлган меҳру муҳаббати кўнглига ҳар хил гапларни солиши мумкин. Айт менга, у сенга бирор топшириқ бердими? Халоскорим, ахир сен уканг билан синглингни кафангадо қилишни истамайсан, онанг бир бурда нонга зор бўлиб тиланчилик қилишига йўл қўймайсан! Ҳамма гапни айт менга...

— А-а!— деб қичқирди граф эшикни ланг очиб.

Ярим яланғоч, чўп-устяхон граф бўсағада турарди. Унинг бўғиқ қичқириги графинянинг ўтакасини ёрди, у эрига қараганча тахта бўлиб қолди, қоқсуяк, ранги докадек оқ бу одам унга худди гўрдан чиққандек туюлар эди.

— Ҳаётимни ғам-ғусса билан оғулаганингиз етмасмиди, ҳатто тинчгина ўлишимга ҳам қўймайсиз, ўғлимнинг қалбига ёвузлик уруғини сочиб, уни аблаҳ одам қилмоқчи бўласиз!— деб қичқирди у заиф, хирқироқ овозда.

Графиня шу аснода қўрқинчли, жон талвасасида тасқара бўлиб кетган бу чалажон одамнинг оёғига ўзини ташлади, кўзларидан мўлдир-мўлдир ёш оқди.

— Раҳм қилинг! Раҳмингиз келсин менга!—деб фиғон чекди у.

— Сиз менга раҳм қилганмидингиз?— деб сўради граф.— Сиз ўзингизнинг мол-мулкингизни совурганингизда мен фиринг деганим йўқ, энди менинг мол-мулкимни ҳам елга совурмоқчисиз. Ўғлимни хонавайрон қилмоқчимисиз?!

— Майли! Раҳм қилманг, нобуд этинг мени! Болаларга шафқат қилинг!— деб ёлворди у.— Буюринг, мен монастир-га кетай ва қолган умримни танҳо ўша ерда ўтказай. Мен бир сўзсиз итоат этаман. Олдингизда гуноҳимни ювиш учун нимани буюрсангиз шуни бажо келтираман. Бироқ болалар... Келинг, лоақал ўшалар бахтли бўлишсин... Болалар, болалар!..

— Менинг болам битта!— деб хитоб қилди граф жон ачиғида қоқсуяк қўлларини ўғлига узатиб.

— Кечир! Мен шундай пушаймонман, шундай пушаймонмайки!— деб чинқирди графиня ўлаётган эрининг ориқ, тердан нам оёқларини қучоқлаб. У оху фарёд чекаётганидан тили айланмас, нуқул гўлдирар эди.

— Ҳали сиз пушаймон еяпсизми?! Ҳозиргина Эрнестга гапирган гапингиздан кейин бу сўзни тилга олишга қандай ҳадингиз сиғди!— деди ўлаётган граф ва уни оёғи билан силтаб ташлади.

Графиня ерда чўзилиб қолди.

— Сизнинг касрингизга совқотдим,— деди граф қандайдир мудҳиш лоқайдлик билан.— Сиз ёмон қиз, ёмон хотин эдингиз, ёмон она ҳам бўлиб қоласиз...

Шўрлик аёл ҳушидан кетди. Чалажон граф бир амаллаб тўшаги олдига борди-да, ётди ва орадан бир неча соат ўтгач ҳушини йўқотди. Кашишлар унинг тавба-тазарруғини қабул қилгани, тасалли бергани келишди. Ярим кечада у жон таслим қилди. Хотини билан қилган даҳанаки жанг унинг батамом дармонини қуритган эди. Мен тун яримда Гобсек билан бирга келдим. Уйдагиларнинг саросимага тушганидан фойдаланиб биз осонгина марҳумнинг ётоғи ёнидаги мўъжаз меҳмонхонага ўтиб олдик. Биз бу ерда йиғлаётган болаларни кўрдик; улар билан тунни марҳумнинг жасади ёнида ўтказиш учун қолган иккита кашииш бор эди. Эрнест олдимга келиб, онам марҳумнинг хонасида ёлғиз қолишга истак билдирди, деди.

— Қирманг у ёққа!— деди у. Овозидаги шижоат ва кескин қўл ҳаракати мени қойил қолдирди.— Онам ибодат қилпти...

Гобсек ўз одатича унсиз кулди, лекин бу йигитчанинг қайғу ва ғазаб акс этган юзи мени ҳаяжонга солганди, теварак-атрофда марҳумнинг либослари, қоғозлар, рижимланган латталар сочилиб ётарди. Мурда ётган тўшак ёнида бу тартибсизликни кўриш даҳшат эди. Графнинг жони узилиши биланоқ хотини хонага отилиб кириб, шкафларни, ёзув столининг тортмаларини синдирган, гиламнинг атрофида йиртилган хатларнинг парчалари ёйилиб ётар, қутичалар синдирилган, портфеллар тилимланган— унинг тийиқсиз қўллари ҳамма ерни тит-пит қилган эди. Эҳтимол, унинг қидириши аввалига фойдасиз бўлган, аммо аёлнинг туришига ва ҳаяжонланишига қараб мен охири сирли ҳужжатни топган, деган фикрга келдим. Мен тўшакка қарадим у одатдаги адвокатлик ишларида камолотга етган туйғу билан нима бўлган бўлса ҳаммасини англадим. Граф де Рестонинг жасади чалқанча ётар, боши девор томон қараётдан осилиб қолган эди. Аёл уни бамисли ер билан бир бўлиб ёйилиб ётган кераксиз конвертлардек нафрат билан итқигани шундоқ кўриниб турарди. Мурданинг тўнғиб қолган жасади, керилган қўл-оёқлари даҳшатли ва беўхшов қотиб қолган эди. Турган гапки, жони узилаётган граф умрининг сўнгги дақиқасигача бировнинг тажовузидан асраб қолиш мақсадида қарши тилхатни ёстиғи тагида сақлаган. Графиня ҳужжатлар қаерда сақланишини фаҳмлаган, дарво-

қе, қотиб, чангак бұлиб қолган бармоқлар ҳам буни очиқ кўрсатиб турарди. Естиқ ерга олиб ташланган, унда аёллар туфлисининг изи кўринарди. Гиламда, графинянинг оёқлари тагида графнинг муҳри босилган йиртиқ пакет ётарди. Мен апил-тапил пакетни олдиму пакет устида ўз исмиининг битилганини кўрдим. Мен графиняга худди жиноятчини сўроқ қилаётган терговчидек ўқрайиб қарадим.

Каминда қоғоз парчалари ёниб тугамоқда эди. Биз келганимизни билгач, графиня уларни ўтга ташлаган, зотан, дастлабки сатрларда кичик болаларининг исмларини кўрган ва уларни меросдан маҳрум этувчи ҳужжатни йўқотяпман, деб хаёл қилган эди. Ваҳоланки, менинг қистовим билан уларга мерос бұлиб берилган эди. Эсанкираш ва содир бўлган жиноят олдидаги ваҳима унинг онгини хиралаштирган эди. У жиноят устида қўлга тушганини кўрди, эҳтимол унинг кўзи ўнгида жаллод кундаси пайдо бўлгандир, жаллод қизиган темир билан унинг баданига тамға босаётганини ҳис қилгандир. У ҳарсиллаб нафас олганча чурқ этмай турар, бизлар нима дейишимизни кутиб телбанамо кўзларини лўқ қилганча бизларга тикилар эди.

— Нима қилига қўйдингиз?!— деб зарда қилдим мен олов ямлашга улгурмаган бир парча қоғозни каминдан юлиб олиб.— Сиз ўз болаларингизни хонавайрон қилдингиз! Ахир бу ҳужжатлар уларни мол-мулк билан таъминларди...

Графинянинг оғзи қийшайиб кетди, гўё ҳали-замон юраги ёрилиб ўладигандек эди.

— Хе-хе!— деди Гобсек овози ғижирлаб. Бу нидо мис шамдонни мармар устида сургандек эшитилди.

Хийла сукут сақлагач, чол менга парвойи фалак:

— Мабодо сиз бу чол граф сотиб кетган мол-мулкнинг қонуний эгаси эмас, деб графиняга гап уқтирмоқчидирсиз? Шу дақиқадан эътиборан унинг уйи меники бўлади.

Бошимга худди тўқмоқ билан ургандек бўлишди, мен таажжубдан гарангсиб қолдим. Графиня судхўрга ажабланиб қараганимни пайқади.

— Жаноб! Жаноб!— деб ғўлдиради у бошқа сўз тополмай.

— Сиз анави васиқани, фидеикомисни кучга киритмоқчисимисиз?— деб сўрадим Гобсекдан.

— Эҳтимол.

— Сиз графинянинг жиноятдан фойдаланмоқчисиз шекилли?

— Тўғри.

Мен эшик томон юрдим, графиня эса, ўзини марҳум ётган тўшак ёнидаги стулга ташлаб зор қақшаб йиғлай бошлади. Гобсек менга эргашди. Кўчада мен индамай бошқа томонга йўл олдим, бироқ у ёнимга келди ва ҳатто қалбим

тубигача назар солмоқчидек менга қаттиқ тикилди. Кейин ингичка, чийилдоқ овозда қичқирди:

— Нима, ҳали мени айбламоқчимисан?

Шу кундан бошлаб биз онда-сонда учраша бошладик. Графнинг данғиллама уйини Гобсек ижарага берди: ёзни худди боёнлардек унинг мулкида ўтказди, у ерда чол ўзини бамисоли хўжайиндек тутди, фермалар қурди. Тегирмонларни ва йўлларни тузатди, дарахтлар ўтқазди. Кунлардан бир кун уни Тюильри хиёбонида учратиб қолдим.

— Графиня мардонавор ҳаёт кечиряпти,— дедим мен унга.— У ўзини бутунлай болаларига бағишлади, уларга ажойиб таълим ва тарбия берди. Катта ўғли жонон йигит.

— Эҳтимол.

— Менга қаранг, Эрнестга ёрдам беришингиз керак-ку.

— Ердам?— такрор сўради Гобсек.— Йўқ, йўқ! Бахтсизлик — энг яхши мураббий. Бахтсизликда у кўп нарсаларни ўрганади, пулнинг қадрига етади, одам танийди, эркак-аёлларнинг қадр-қийматини тушунади, қўйиб беринг, Париж денгизининг тўлқинларида сузсин. Моҳир лоцман бўлиб етишгач уни капитанликка кўтарамиз.

Мен бу жумбоқнинг мағзини чақишни истамай у билан хайрлашдим. Гарчи онаси жаноб де Рестога мендан нафратланишни қулоғига қуйса-да ва у маслаҳат сўраб менга мурожаат қилишга бўйни ёр бермаса ҳамки, мен ўтган ҳафта Гобсекнинг уйига бордим. Мен унга Эрнестнинг Камиллани севиб қолганини айтиб, уни ўз мажбуриятини бажаришга шоширмоқчи эдим, зеро ёш граф ҳадемай балоғат ёшига етиши керак эди. Чол тўшақда ётарди: у кўпдан бери касал, ҳаётининг сўнгги кунларини яшаётган эди. У менга, оёққа турганимдан кейин ишлар билан шуғулланишга қурбим етса жавобини айтаман, деди. Турган гапки, у қалбида ҳаёт учқуни милтиллаб турар экан, бойлигининг ҳатто бир заррасидан ҳам ажрашни истамасди. Зеро пайсалга солишга бошқа сабаб йўқ эди. Мен унинг касали ўзи ўйлагандан кўра хавфлироқ эканини кўрдим. Ҳаётининг сўнгги кунларида телбаликка айланган унинг очкўзлиги қай даражага етганини кўриш истагида уникида анча вақт қолиб кетдим. У ён-вериди бегона одамларни кўришни истамай, эндиликда бутун уйини ижарага олган, унда ёлғиз ўзи яшар, барча хоналар ҳувиллаб ётарди. Унинг ётоғида ҳамма нарса аввалгича эди. Менга таниш жиҳозлар орадан ўн олти йил ўтса ҳамки зинҳор ўзгармаган, ҳар бир буюм гўё ойна тагида сақлангандек бус-бутун эди. Ҳамон ўша оқсоч, садоқатли аёл илгаригидек зиммасига қўйилган бутун вазифани бажарар, рўзгорга қарар, келганлар ҳақида хабар берар, ҳозир, касал ётганида уни парвариш қилар, хўжайинининг олдига чиққанида ногирон эрини эшикка пойлоқчи қилиб қўяр эди. Гобсек жуда заиф бўлса-да, баъзан мижозларни қабул қилар, даромадни

ўзи оларди. Бироқ ишини шундай осонлаштирган эдики, уйдан ташқарида битадиган ишлар учун аҳён-аҳёнда топшириқ билан ногиронни юборишнинг ўзи кифоя эди. Франция Гаити республикасини¹ танигани тўғрисида шартнома тузилганида Гобсекни бу собиқ колониядаги француз фуқароларининг ер-сувини баҳоловчи ва тугатувчи комиссиянинг аъзоси қилиб тайинлашди. Зотан у Сан-Дамингодаги алмисоқдан қолган ер-сувлар, уларнинг эгалари ва плантаторлари ҳақида ҳадди-ҳисобсиз маълумотларга эга эди. Фаросатли Гобсек шу заҳотиёқ собиқ ер эгалари билан меросхўрларининг даъволарини кўриб чиқадиган воситачилик ширкати ташкил этиш кераклигини фаҳмлади. Шундай қилиб, у ҳеч қачон сармоя қўшмай бу корхонанинг расмий тузувчилари Вербруст ва Жигонне билан баб-баравар даромад ола бошлади. Чунки унинг тўплаган маълумотлари сармоя қўйишдан ортиқроқ фойда келтирарди. Агентлик ғофил, бадгумон ёки ҳуқуқлари асосли эмаслигини билган одамларнинг мол-мулк даъволаридан тушадиган даромадни ўпқондек комига тортарди. Гобсек тугатувчи сифатида йирик плантаторлар билан музокаралар олиб борар, уларнинг ҳар бири ўз ерларининг баҳосини ошириш ёки тезроқ ҳуқуқ олиш учун унга баҳоли қудрат совға қилишарди. Бу поралар ўз йўлида қўшимча улуш бўлиб, Гобсек қарз мажбуриятларидан ундирилмаган даромад ўрнини тўлдириши керак эди. Кейин у агентлик орқали мажбуриятларни сув текинга сотиб оларди. Шунингдек, у эгалари Республика секин-аста тўлашига ишонмай тўловни оз бўлса-да, тезроқ қўлга олишни афзал кўрган мажбуриятларни ҳам арзон-гаровга харид қиларди. Бу катта қаллобликда Гобсек еб тўймас аждаҳо эди. Ҳар куни эрталаб у совға олар ва худди қандайдир набоб вазири каби бу совғага ҳаёт инъом этсам арзирмикан, деб ўйлаб кўраётгандек уни очкўзлик билан кўздан кечирар эди. Гобсек нимаики келтиришса, ҳаммасини қабул қиларди, бирор камбағал олиб келган бир сават балиқдан тортиб зиқна одамлар совға қилган шамларгача оларди. Бундан ташқари бадавлат кишилардан кумуш идиш-товоқ ва савдогарлардан тилла тамакидонлар олар эди. Бу совға-саломларни қаерга қўйишини ҳеч ким билмасди. Ҳамма унинг уйига нарса келтирар, лекин у ердан ҳеч нарса олиб чиқмас эди.

— Худо ҳаққи, сидқидилдан айтаман,— деди оқсоч хотин, менинг эски танишим.— Менимча бўларнинг ҳаммасини ютяпти-ку, лекин ўзига жабр қилипти — чўп-устухон бўп кетди. Худди менинг осма соатимдаги каккудек қорайиб қолди.

Мана, ўтган ҳафта Гобсек меникига ногиронни юборди, у кабинетимга кириб келиб шундай деди:

¹ Франция Гаити республикасини 1825 йилда таниган.

— Юринг, жаноб Дервиль, тезроқ борайлик. Хўжайин жон беряпти. Лимондек сарғайиб кетди, сиз билан гаплашишга илҳақ. Ажал уни кекирдагидан ғиппа бўғди, томоғидан хирқироқ овоз эшитилапти.

Улаётган чолнинг хонасига кириб ҳайрон бўлиб қолдим, у ичида олови йўқ, бир уюм кул тўпланиб ётган камин олдида тиз чўкиб ўтирарди. У каравотдан тушиб камин олди-гача судралиб борган, бироқ орқага қайтишга мажоли етмаган, ёрдамга чақирай деса овози чиқмаган эди.

— Кекса дўстим,— дедим мен унинг ўрнидан туришига ёрдамлашиб ва тўшаги ёнига олиб келиб.— Совқотдингизми? Нега каминни ёқишни буюрмайсиз?

— Ҳечам совқотаётганим йўқ,— деди у.— Ёқишнинг ҳо-жати йўқ, асло. Сафарим қариди, чироғим,— деди у пича сукут сақлаб менга хира, сўник нигоҳини ташлар экан.— Қаёққа сафар қилаётганимни билмайман аммо бу ердан кета-ман. Менда аллақачон карфология¹ бошланди,— деб ило-ва қилди у медицина терминини ишлатиб, бу унинг онги ти-ниқлигини кўрсатарди.— Назаримда бутун хонада олтин думалаб юргандек бўлди, мен уларни тутиб олгани ўрним-дан турдим. Бутун бойлигим энди қаёққа кетади? Уни мен давлат хазинасига қолдирмайман; мен васиятнома ёздим. Уни топгин, Гроций. Мен сени васий қилиб тайинлайман. Гўзал голланд аëлидан қиз қолган. Кунлардан бир куни уни кечқурун Вивъен кўчасида кўриб қолдим. Унинг лақаби — Машъала. Уни қидириб топ, Гроций. Мен сени васий этиб тайинладим. Бу ердан истаган нарсангни ол, еб-ич, менда улар бисёр. Фознинг жигаридан қилинган қиймалар, қоп-қоп кофе, қанд бор. Тилла қошиқларгача бор. Хотинингга Одио ясаган сервиздан ол. Бриллиантларни кимга қолдирай? Сен, тамаки ҳидлайсанми, чироғим? Менда ҳар хил навдаги та-макилар сероб. Уни Гамбургда сот, у ерда бир ярим бара-вар қиммат туради. Ҳа, менда ҳамма нарса бор. Энди ҳам-масидан ажралиш керак. Йўқ, йўқ Гобсек ота қўрқоқ эмас, кўнглинг тўқ бўлсин...

У тўшагида сал қўзғалди: унинг юзи оқ ёстиқда бронза рангида кўзга ташланди. У чиллакдек қўлларини чўзиб, қоқ-суяк бармоқлари билан аделни чангаллади. Узича уни уш-лаб жон сақлаб қолмоқчи бўлди. Кейин ҳиссиз нигоҳи син-гари совуқ каминга қаради-ю, эс-ҳушидан айрилмай жон берди. Оқсоч, ногирон ва менинг кўз олдимизда Летьернинг «Брут болаларининг ўлими» суратидаги консуллар орқасида туришган қадимги рим кексаларининг ҳадик-хавотирли қиё-фаси намоён бўлди.

¹ Карфология — ўлаётган одам қўлларининг беихтиёр ҳаракат-ланиши.

— Мардонавор жон берди, қари қурумсоқ! — деди ногирон, солдатчасига бурро қилиб.

Менинг қулоғим тагида эса ҳамон жони узилаётган суд-хўрнинг афсонавий бойликлари тўғрисидаги гапи жарангларди. Шунда мен беихтиёр каминдаги кул уюмига қарадим, чолнинг сўник кўзлари ҳам унга қадалган эди. Бу кул уюмининг катталиги мени ҳайрон қолдирди. Мен оташкуракни олдим-да, уни кул уюмига тикдим, оташкурак қаттиқ бир нарсага тегди, у ерда бир тўп олтин, кумуш ётарди, чамаси, булар унинг касал ётганида топган даромади эди. Уларни тузукроқ яширишга унинг ҳоли келмаган, бадгумонлиги эса буларни банкка бериб юборишига монелик қилган эди.

— Маҳкамага югуринг! — дедим ногиронга. — Дарҳол ҳамма нарсани рўйхатга олиш керак.

Мени ҳангу манг қилган Гобсекнинг сўнгги сўзларини ва оқсоч хотин айтган сўзларни эслаб иккала қаватдаги эшикларнинг калитларини олдим-да, хоналарни кўздан кечирмоқчи бўлдим. Мен очган биринчи хонада чолнинг менга уйдирма туюлган гапларига жавоб олдим, бу ерда зиқналик ҳар қандай мантиқдан холи, мулоҳазасиз эҳтиросга айланиши мумкинлигини кўрдим, бундай мисолларни биз аксари вақт вилоятларда кўрамиз. Марҳумнинг ётоғи ёнидаги хонада чиндан ҳам айниган қиймалар, ҳар хил озиқ-овқатлар, ҳатто пўпанак босган устриша ва балиқлар уюлиб ётарди. Ҳар хил қўланса ҳидлардан нафасим бўғилиб қолаёзди. Ҳамма нарсаларда кўрт ва ҳашаротлар гуҷғон ўйнарди. Яқинда олган совғалари ҳар хил катта-кичик яшиклар, улкан чой пачкалари ва қоп-қоп кофелар орасида ётарди. Камин устида кумуш идишда унинг номига Гаврнинг портлардаги омборларига келган ҳар хил юкларнинг ҳужжатлари сақланарди. Мустамлака моллари: той-той пахта, яшик-яшик қанд, бочкачалар тўла ром, кофе, нил бўёғи ва тамакилар бутун бир бозорга арзигулик эди! Уй қимматбаҳо мебелга тўлиб кетган, кумуш буюмлар, чироқлар, суратлар, вазалар, китоблар, ромсиз карнай қилиб ўралган антиқа гравюралар ва ранг-баранг нодир нарсалар бор эди. Чамаси бу ҳисобсиз қимматбаҳо буюмларнинг ҳаммаси совға қилиб келтирилмаган эди, уларнинг аксарияти сотиб олинмаган гаров буюмлари эди. Мен бу ерда жавоҳирот солинган, бош ҳарфлар ва герб билан безатилган қутичаларни, ажойиб ипак дастурхонларни ва сочиқларни, тамғасиз қимматбаҳо қурооларни кўрдим. Яқингинада китоблар орасидан суғуриб олинган бир китобни очиб, у ерда минг франклик бир нечта қоғоз пулни кўрдим. Шунда мен ҳар бир буюмни, ҳатто энг кичикларигача диққат билан кўздан кечиришга, ҳамма нарсани ағдар-тўнтар қилишга, пол тахтасини, шифтларни, деворларни, бўғотларни текшириб, олтин қидиришга жазм этдим. Зеро Рембрандт мўйқаламига лойиқ бу голландиялик

олтинга ҳирс қўйган эди. Мен юридик тажрибамда ҳеч қачон бундай очкўзликнинг инсон характерига уйғунлашиб кетганини кўрмаган эдим. Марҳумнинг ётоғига қайтиб келиб, унинг ёзув столида бу бойликларнинг қандай қилиб секин-аста тўпланганининг тағига етдим. Пресспапье тағида Гобсекнинг савдогарлар билан ёзишмалари ётарди, буларга у одатда мижозлари совға қилган нарсаларни пулларди. У йиғилиб қолган озиқ-овқатни Шевенинг магазинига сотишни истамаган, зеро Шеве ўттиз процент нархини туширишни талаб қилган. У бир неча франк учун талашиб юрганида, озиқ-овқатлар бузилиб қолган. Кумушлар шунинг учун сотилмай қолиб кетганки, Гобсек уларни жойига етказиб бериш учун кетадиган харажатни устига олишдан бош тортган. Қоп-қоп кофелар ҳам айниб қолган, чунки тўкилганини чегириб ташлашни истамаган. Хуллас калом, олди-сотдига алоқадор ҳар бир нарса унинг учун тугамас баҳсларга сабабчи бўлган. Бу унинг болаликка қайтганидан далолат берар эди. Мазкур ҳол яна шунда кўринардикки, у бирор нарсага қаттиқ ҳирс қўйган, ақли забун барча чолларда бўладиган ёввойиларча қайсарлик намуналарини кўрсатар эди. Шунда мен ўзимга ўзим унинг оғзидан эшитган саволни бердим; бу бойлик кимга қолади? Мен унинг ягона меросхўри ҳақида берган ғалати маълумотларни эслаб, уни Париждаги барча ишратхоналарни қидириб топишим ва ҳадди-ҳисобсиз бойликни ахлоқсиз аёл қўлига топширишим кераклигини фаҳмладим. Лекин аввало билиб қўйинг, яқин кунлар ичида граф Эрнест де Ресто бутунлай ишончли ҳужжатлар асосида мол-мулкига эга бўлади-ю, мадемуазель Камиллага уйланади, онаси билан укасига етарли маблағ, синглисига сеп беради.

— Яхши, қадрли Дервиль, биз ўйлаб кўрамиз,— деди де Гранлье хоним.— Бизнинг оиладек оила унинг онаси билан қариндош бўлишга розилик билдириши учун де Ресто жуда бой бўлмоғи даркор. Ёдингизда бўлсин, ўғлим эртами-кечми герцог де Гранлье бўлади. Оиламизнинг икки тармоғининг мол-мулкни бирлаштиради. Мен куёвимнинг ўғлимга муносиб бўлишини истайман.

— Биласизми,— деб сўради граф де Борн.— Рестонинг герби қандай? Тўрт қисми тўққизил ҳошияли, кумуш йўлли, қора крестли жуда қадимий герб.

— Тўғри,— деб тасдиқлади виконтесса,— қолаверса Камилла ўша гербдаги *Res tuta* ни бузган қайнонаси билан учрашмаслиги ҳам мумкин.

— Де Босеан хоним уйда графиня де Рестони қабул қилибди,— деб луқма ташлади кекса тоға.

— Йўқ, уни зиёфатга чақирган холос! — деб эътироз билдирди виконтесса.

« 1 *Res tuta* — ишонч [лотинча.]